

เอกสารประกอบการสอน

รายวิชา 0032001 : Man, Civilization and Religions

มนุษย์กับอารยธรรมและศาสนา

อารยธรรมตะวันออก : อินเดีย – เขมร/ขอม

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.สมชาติ มณีโชติ

ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาสารคาม

ศิลปะโบราณวัตถุสถานและศาสนาสถานที่เป็นรากฐานอารยธรรมอินเดีย

ศิลปะสมัยประวัติศาสตร์ที่มีอายุเก่าแก่ที่สุดในโลกคือศิลปะในประเทศอียิปต์ประเทศเมโสโปเตเมียหรือคือประเทศเอลามและซูเมเรีย และศิลปะของประเทศอิหร่าน ถึงแม้จะมีหลักฐานในทางประวัติศาสตร์ว่าศิลปะจากประเทศเมโสโปเตเมีย จะได้เคยแพร่อิทธิพลเข้ามาถึงแถบลุ่มแม่น้ำสินธุในประเทศอินเดียทางทิศตะวันตกเฉียงเหนือ แต่โดยความเป็นจริงแล้วในประเทศอินเดียก็ยังไม่เคยพบว่ามีศิลปกรรมที่มีความเก่าแก่ไปเทียบได้กับศิลปะเหล่านั้น

ลักษณะทางภูมิกายภาพของประเทศอินเดียเปรียบเสมือน อนุทวีป ที่ยื่นลงไปทางทิศใต้ของทวีปเอเชีย มีพื้นที่เป็นรูปสามเหลี่ยม ทางด้านทิศเหนือและทิศตะวันออกเฉียงเหนือมีเทือกเขาหิมาลัยกั้นขวางอยู่ ทางทิศตะวันออกและตะวันตกเป็นฝั่งทะเลซึ่งมีเทือกเขากั้นอยู่อีกด้านหนึ่ง ทางทิศตะวันตกเฉียงเหนือของประเทศอินเดียมีช่องเขาที่ติดต่อไปทางตะวันออกเฉียงกลางและยุโรปได้ ดังนั้นชาวอินเดียจึงสามารถติดต่อกับโลกภายนอกได้ในทางทิศตะวันตกเฉียงเหนือ และเส้นทางนี้เองที่ชาวต่างชาติได้อพยพหรือบุกรุกลงมาได้ถึงในประเทศอินเดีย ส่วนทางฝั่งทะเลนั้นชาวอินเดียได้รับอิทธิพลจากโลกภายนอกค่อนข้างน้อย แต่ส่วนใหญ่กลับใช้เป็นเส้นทางเผยแพร่อิทธิพลของอารยธรรมอินเดียออกไปสู่โลกภายนอกมากกว่า

ในวรรณกรรมและคัมภีร์ทางศาสนารุ่นเก่าหลาย ๆ ฉบับ ได้มีการเรียกชื่ออินเดียที่แตกต่างไปหลายชื่อ แต่ชื่อที่มีการกล่าวถึงเสมอ ๆ คือ “ชมพูทวีป” และ “อนุทวีป” จากลักษณะทางด้านภูมิเนเวศวัฒนธรรมอินเดียเป็นประเทศที่มีดินแดนที่กว้างใหญ่และมีประชากรเป็นจำนวนมาก โดยประชากรได้ตั้งถิ่นฐานอยู่ในทั่วทุกภูมิภาคที่อยู่เขตเอเชียใต้ อย่างไรก็ตามในช่วงราวประมาณ 100 ปีที่ผ่านมา อังกฤษได้เข้าปกครองอินเดีย โดยอังกฤษได้วางรากฐานทางด้านสังคม การเมือง การปกครองไว้หลายประการ โดยเฉพาะได้กำหนดให้มีการใช้ภาษาอังกฤษควบคู่กับภาษาฮินดีเป็น

ภาษาทางราชการ ส่วนด้านการศาสนานับประชากรชาวอินเดียส่วนใหญ่ราว 80 เปอร์เซนต์ นับถือศาสนาฮินดูเป็นศาสนาหลัก ซึ่งมีทั้งศาสนาฮินดู ลัทธิไศวนิกาย และศาสนาฮินดู ลัทธิไวษณพนิกาย ส่วนที่เหลือมีการนับถือในหลากหลายลัทธิศาสนา เช่น ศาสนาคริสต์ ศาสนาอิสลาม ศาสนาซิกข์ ศาสนาเชน ศาสนาพุทธ และเมื่ออังกฤษให้เอกราชอินเดียนั้น มีกลุ่มผู้คนบางส่วน โดยเฉพาะกลุ่มที่นับถือศาสนาอิสลาม ได้เรียกร้องจากรัฐบาลอังกฤษขอแบ่งแยกดินแดนออกจากอินเดีย จึงทำให้อินเดียหรือชมพูทวีปได้ถูกแยกออกไปเป็น 8 ประเทศ อยู่ในภูมิภาคเอเชียใต้ คือ สาธารณรัฐอินเดีย สาธารณรัฐอิสลามอัฟกานิสถาน สาธารณรัฐอิสลามปากีสถาน ราชอาณาจักรเนปาล ราชอาณาจักรภูฏาน สาธารณรัฐสังคมนิยมประชาชนบังกลาเทศ สาธารณรัฐสังคมนิยมศรีลังกา สหพันธรัฐมัลดีฟ

อารยธรรมลุ่มแม่น้ำสินธุ : การเริ่มต้นอารยธรรมอินเดียสมัยกึ่งก่อนประวัติศาสตร์

อารยธรรมในยุคสำริด (ประมาณ 3,000 – 2,300 ก่อนพุทธกาล) ถือกำเนิดขึ้นบริเวณลุ่มแม่น้ำสินธุในประเทศอินเดียและปากีสถานในปัจจุบัน อารยธรรมลุ่มแม่น้ำสินธุถือเป็นอารยธรรมยุคแรกของโลก อารยธรรมลุ่มแม่น้ำสินธุ มีเมืองสำคัญที่ได้รับการขุดค้นแล้ว 2 แห่ง คือ เมืองฮารับปา และ โมहन โจดาโร ทั้งสองเมืองมีอารยธรรมที่เหมือนกันทุกประการ แม้ห่างกัน 350 ไมล์ (600 กิโลเมตร) จัดเป็นสมัยแรกเริ่มประวัติศาสตร์ อินเดีย เพราะได้พบตัวอักษรจารึกบนตราประทับดินเผาชิ้นเล็ก ๆ เป็นจำนวนมาก ตัวอักษรโบราณที่พบนั้นอ่านออกค่อนข้างน้อยซึ่งส่วนใหญ่ยังไม่มีผู้ใดอ่านออก แต่จากลวดลายที่ปรากฏบนตราประทับดินเผาที่มีหลากหลายลักษณะรูปแบบ เช่นรูปต้นไม้ใหญ่ รูปสัตว์สี่เท้า (ช้าง โค สิงห์โต) รูปบุคคลนั่งขัดสมาธิ รูปสตรีเปลือยอก ฯลฯ ภาพเหล่านั้นได้นำไปสู่การอธิบายได้ว่า ภายหลังเมื่อเกิดลัทธิศาสนาต่าง ๆ ขึ้นในอินเดีย และมีการสร้างรูปเคารพเพื่อใช้ในการประกอบพิธีกรรม โดยได้มีการนำรูปสัญลักษณ์ที่พบบนแผ่นตราประทับดินเผาชิ้นเล็ก ๆ ไปปรับใช้เป็นรูปเคารพในแต่ละลัทธิศาสนา เช่นรูปสตรียืนเหยียดกึ่งไม้ ตามคติในศาสนาฮินดูให้ความหมายว่า หมายถึงนางยักษิณี หรือรุกขเทวี เป็นเทพสตรีผู้ทำหน้าที่คุ้มครองป่าเขาลำเนาไพร ส่วนตามคติในพุทธศาสนา รูปสตรียืนเหยียดกึ่งไม้มีความหมายถึงพระนางสิริมหามายาพุทธมารดากำลังประสูติพระพุทธองค์ หรือที่เรียกว่าปางประสูติ ตามที่มีรายละเอียดอยู่ในหนังสือพุทธประวัติ

ลักษณะเด่นของอารยธรรมสินธุ เห็นได้จากร่องรอยศิลปโบราณวัตถุสถานที่พบจากการขุดค้นทางโบราณคดี โดยมีการวางผังเมืองอย่างเป็นระเบียบ งดงาม มีถนนตัดกัน แบ่งเมืองเป็นตารางแยกพื้นที่ใช้สอยออกจากกัน เช่นที่อยู่อาศัย อาคารสาธารณะ ที่อยู่ช่างฝีมือ ช่างข้าว ป่าช้า ทำเรือ พื้นที่ทางศาสนา? แสดงถึงความรู้ด้านวิศวกรรมการสำรวจและเรขาคณิตอย่างดี มีถนน และซอย

ตัดกันเป็นมุมฉาก บ้านอยู่ 2 ฟาก ถนนมีเสาตะเกียงเป็นระยะๆ มีการเพาะปลูก มีการเลี้ยงสัตว์ ที่อยู่อาศัย ลักษณะอาคารบ้านเรือนเป็นแบบเดียวกันหมด คือ หลังคาแบนราบ มีบ้านใหญ่ บ้านเล็ก ชั้นเดียวและหลายชั้น มีห้องเดียวถึงหลายห้อง สร้างแบบเรียบๆ ไม่มีการประดับประดา อาคารทำด้วยอิฐเผาไฟ อิฐขนาดเดียวกันทั้งหมด ได้พบรูปประติมากรรมขนาดเล็กหลายชิ้น เช่น รูปแกะสลักจากหินรูปชายมีเครา ที่อาจเป็นนักบวช สูง 7 นิ้ว ที่เมืองโมहनโจดาโร รูปหญิงสาวในท่ารำรำ ทำด้วยสำริด หน้าตาพื้นเมือง รูปสลักหินผู้ชายคล้ายศิลปะกรีกโบราณ รูปปั้นดินเผาชาย-หญิง รูปปั้นสัตว์ เช่น วัวตัวผู้ ควาย สุนัข แกะ ช้าง แรด หมู ลิง เต่า นก พบเกวียนมีล้อ เกวียนเทียมวัว เป็นของเด็กเล่น พบภาชนะดินเผา ภาชนะโลหะ และที่สำคัญได้พบประติมากรรมดินเผาชิ้นสี่เหลี่ยมในลักษณะตราประทับ พบมากกว่า 2,000 ชิ้น สลักจากหิน บนตรามีตัวอักษรและมีภาพสัตว์ต่างๆ ภาพสัตว์ผสมหมี่กึ่งคน สัตว์ในจินตนาการ 3-6 หัว ภาพคนได้ต้นไม้มีสัตว์ล้อมรอบ อาจเป็นต้นเค้าพระศิวะต่อ มา ภาพต้นโพธิ์ ภาพวัวหน้าแท่นบูชาหรือรางหญ้า ภาพผู้หญิงกับต้นไม้ (ยักษิณี) ภาพเรือ ดวงตราสลักฝีมือประณีตมาก ถูกต้องตามลักษณะธรรมชาติ อาจเป็นดวงตราบริษัทการค้า หรือของพ่อค้าแต่ละคน หรือของคนสำคัญประจำตัว หรือเครื่องรางของขลัง จากหลักฐานที่พบ ทำให้ทราบได้ว่า ชาวสินธุคงนับถือเทพเจ้าหลายองค์ เช่น เทพีเจ้าแม่ เทพเจ้าผู้ชาย มีการบูชารูปเคารพ การบูชาต้นไม้ใหญ่ เช่น ต้นไทร ต้นโพธิ์ มีการบูชาสัตว์ เช่น ม้ามีเขา ช้าง โค งูจางงแม่แม่เบี้ยเหนือศีรษะ นับถือพระอาทิตย์ มีรูปสวัสดิกะ รูปวงล้อรถ ฯลฯ

การเสื่อมลงของอารยธรรมลุ่มแม่น้ำสินธุ อาจเกิดจากการถูกโจมตีอย่างรุนแรง เพราะได้พบซากโครงกระดูกถูกฆ่าตายจำนวนมากที่ถ้ำถ้ำอยู่ใต้ชั้นดิน หรืออาจล่มสลายเพราะภัยธรรมชาติ เช่น น้ำท่วม หรือโรคระบาด หรืออาจเพราะถูกรุกรานจากผู้คนกลุ่มใหม่ที่เข้าตั้งถิ่นฐาน และได้้นำอารยธรรมแบบใหม่ ๆ หรือที่เจริญกว่าที่ได้รับ การยอมรับการยอมรับจากมหาชนเข้ามาเผยแพร่ โดยเฉพาะกลุ่มชนชาวอารยันที่มาจากแถบยุโรป – ตะวันออกกลาง ที่เข้ามาพร้อมกับศาสนาพระเวท ที่มีการสวดบูชาเทพเจ้าที่เชื่อว่ามีอยู่ในทุกอณูของปรากฏการณ์ธรรมชาติ จนกลายเป็นรากฐานวัฒนธรรมในสมัยประวัติศาสตร์ตอนต้นและพัฒนาต่อเนื่องมาสู่สมัยประวัติศาสตร์ในดินแดนชมพูทวีป หรืออินเดีย

การรับอิทธิพลทางวัฒนธรรมจากต่างชาติ

ประเทศอินเดียได้รับอิทธิพลทางศิลปกรรมจากต่างชาติที่มีเส้นทางติดต่อทางทิศตะวันตกเฉียงเหนือ เฉพาะในช่วงสมัยประวัติศาสตร์ 4 ครั้งใหญ่ๆ ดังนี้

1. การได้รับอิทธิพลจากชาวอารยัน

เมื่อประมาณ 1,500 ปีก่อนพุทธกาล อิทธิพลจากประเทศเมโสโปเตเมียได้แพร่เข้ามายังลุ่มแม่น้ำสินธุทำให้เกิดอารยธรรมลุ่มแม่น้ำสินธุ อารยธรรมแบบนี้ได้คงอยู่จนกระทั่งถึง

ราว 1,000 ปีก่อนพุทธกาล ซึ่งเป็นช่วงระยะเวลาที่ชาวอารยันได้นำกรุกเข้ามาในประเทศอินเดีย เชื่อกันว่าพวกอารยันได้ทำลายอารยธรรมลุ่มแม่น้ำสินธุลง ได้ขับไล่ชาวทมิฬ ซึ่งน่าจะเป็นเจ้าของอารยธรรมดั้งเดิมแถบลุ่มแม่น้ำสินธุเดิม ให้อพยพไปอยู่ทางตอนใต้ของประเทศอินเดีย จากนั้นชาวอารยันคงแต่งงานกับชาวพื้นเมืองและแผ่ขยายชุมชนออกไปทางทิศตะวันออก แต่เป็นที่น่าสังเกตว่า นับตั้งแต่ชาวอารยันเข้ามาถึงบริเวณลุ่มแม่น้ำสินธุ จนกระทั่งถึงระยะเวลาที่เกิดมีศิลปะอินเดียสมัยโบราณขึ้นราวปลายพุทธศตวรรษที่ 3 ไม่เคยค้นพบศิลปะโบราณวัตถุสถานที่เป็นแบบดั้งเดิมนั้นเลย อาจจะเป็นเพราะสร้างด้วยไม้จึงสูญหายไปหมดแล้ว

2. การได้รับอิทธิพลจากศิลปะอิหร่าน และกรีก

เมื่อศิลปะอินเดียสมัยโบราณเกิดขึ้นตั้งแต่ประมาณปลายพุทธศตวรรษที่ 3 ในสมัยพระเจ้าอโศกมหาราชนั้น เป็นการได้รับอิทธิพลศิลปะจากต่างประเทศมาสองแหล่งที่แพร่เข้ามาทางทิศตะวันตกเฉียงเหนือ คือ ศิลปะอิหร่านสมัยราชวงศ์อาเคมีนิด (Achaemenid) และศิลปะ กรีกรุ่งหลัง หรือเฮลเลนนิสติก (Hellenistic) ที่อยู่ในแหลมเอเชียไมเนอร์ ศิลปะอินเดียสมัยโบราณนี้เป็นศิลปะอินเดียอย่างแท้จริง และเป็นการเกิดขึ้นเมื่อช่างชาวอินเดียได้เปลี่ยนไปนิยมใช้อิฐ หรือศิลาแทนการใช้ไม้เป็นวัสดุในการสร้างอย่างแต่ก่อน จึงยังคงเหลือตัวอย่างมาให้ศึกษาได้จนถึงปัจจุบัน

3. การได้รับอิทธิพลจากศิลปะกรีก – โรมัน

จนถึงประมาณพุทธศตวรรษที่ 6 ศิลปะกรีก – โรมัน ได้แพร่เข้ามายังบริเวณทิศตะวันตกเฉียงเหนือของประเทศอินเดียอีกครั้ง โดยช่วงนี้เองทำให้เกิดศิลปะที่มีลักษณะเป็นศิลปะอินเดียแบบคันธารราฐ (Gandhara) กล่าวได้ว่าศิลปะนี้เป็นอิทธิพลศิลปะกรีก – โรมันที่มีการสร้างสรรค์ขึ้นตามคติหรือเรื่องราวในพุทธศาสนา

ประวัติการเข้ามาของอิทธิพลศิลปะกรีก – โรมัน เริ่มเมื่อพระเจ้าอเล็กซานเดอร์มหาราช แห่งประเทศกรีซได้เสด็จยกกองทัพมารุกรานประเทศอินเดียถึงแถบบริเวณลุ่มแม่น้ำสินธุในช่วงต้นพุทธศตวรรษที่ 3 ตรงกับสมัยพระอัยกาของพระเจ้าอโศกมหาราช แม้ว่าพระองค์จะเสด็จยกทัพกลับไปแล้ว แต่เหล่าแม่ทัพนายกองก็ยังปกครองดินแดนทางภาคตะวันออกเฉียงเหนือของอินเดียอยู่ ต่อมาแม่ทัพนายกองเหล่านี้บางคนก็ได้สถาปนาตนขึ้นเป็นพระมหากษัตริย์ มีการอุปถัมภ์สร้างสรรค์ศิลปวัฒนธรรมตามแบบแผนศิลปะกรีก – โรมัน ที่คุ้นเคย จึงเป็นสาเหตุให้วัฒนธรรมกรีกส่งอิทธิพลเข้ามายังบริเวณภูมิภาคตะวันตกเฉียงเหนือของอินเดีย ต่อมาเมื่อพระเจ้าอโศกมหาราชได้โปรดให้เผยแพร่พุทธศาสนาออกไปยังดินแดนต่างๆ กษัตริย์กรีกบางพระองค์ในแถบนั้นก็ทรงศรัทธาหันมารับนับถือพระพุทธศาสนา เช่น พระเจ้ามีลิทท์ หรือเมเน็นเดอร์ (Menander) ดังปรากฏรายละเอียดในหนังสือเรื่องปัญหาพระยามิลิทท์ ซึ่งระบุว่าพระองค์ครองราชย์อยู่ในช่วงประมาณพุทธศตวรรษ ที่ 4 ต่อมาเมื่อพวกโรมันสามารถปราบพวกกรีกได้แล้ว จึงเดินทางออกไปยังดินแดนต่างๆ รวมทั้งอินเดียด้วย

ในราวพุทธศตวรรษที่ 6 ชาวนาซีเรีย (Scythian) ซึ่งเดิมตั้งหลักแหล่งอยู่ในบริเวณภาคกลางของทวีปเอเชีย ได้อพยพเข้ามาอยู่ทางทิศตะวันตกเฉียงเหนือของอินเดีย ได้ตั้งราชวงศ์กุษาณะ (Kushan) โดยมีพระเจ้ากนิษกะเป็นมหาราช พระเจ้ากนิษกะได้ทรงอุปถัมภ์พระพุทธศาสนา เช่นเดียวกับพระเจ้าอโศก แต่เป็นพุทธศาสนาเถรวาทโยนโยมมีการสร้างรูปเคารพทั้งพระพุทธรูป และรูปพระโพธิสัตว์ พระองค์ได้ทรงใช้ช่างกรีก – โรมันให้ประดิษฐ์ศิลปกรรมในพุทธศาสนา จากหลักฐานทางโบราณคดีทำให้ทราบได้ว่า การสร้างพระพุทธรูปที่มีลักษณะเป็นรูปมนุษย์คงจะ ได้สร้างขึ้นในรัชกาลของพระเจ้ากนิษกะนี้เป็นครั้งแรก

4. การได้รับอิทธิพลจากศิลปะอิหร่านรุ่นหลัง

ในพุทธศตวรรษที่ 16 พวกมุสลิมซึ่งนับถือศาสนาอิสลามได้เริ่มเข้า รุกรานประเทศอินเดียทางทิศตะวันตกเฉียงเหนือเช่นเดียวกัน และในพุทธศตวรรษที่ 21 เมื่อ ราชวงศ์โมกุลเริ่มเข้าครอบครองประเทศอินเดีย ศิลปะอิหร่านรุ่นหลังก็ได้เข้ามาอิทธิพลในศิลปะ อินเดียมากยิ่งขึ้น จนเกิดเป็นศิลปะแบบอินเดีย – อิหร่าน

ศิลปะอินเดียมีการพัฒนาเจริญถึงขีดสูงสุดในสมัยคุปตะ (พุทธศตวรรษที่ 9 -11) และสมัยหลังคุปตะ (พุทธศตวรรษที่ 11 - 13) อีกทั้งในช่วงระยะเวลาดังกล่าวนั้น ศิลปะอินเดีย แบบคุปตะ และหลังคุปตะได้เผยแพร่ออกไปยังภูมิภาคต่างๆอย่างมากมาย ศิลปะอินเดียได้เผยแพร่ ออกไปภายนอก 2 ทาง คือ

1. ทางบก ศิลปะอินเดียได้เผยแพร่ออกไปตั้งแต่ราวพุทธศตวรรษที่ 7 คือตั้งแต่ ศิลปะคันธารราฐ ได้เผยแพร่ออกไปทางทิศตะวันตกเฉียงเหนือ เข้าไปสู่ประเทศอัฟกานิสถาน ภาคกลางของทวีปเอเชีย ประเทศจีนและญี่ปุ่น ส่วนทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือก็ได้เผยแพร่ ออกไปยังประเทศที่อยู่ในบริเวณเทือกเขาหิมาลัย คือ ประเทศเนปาล ธิเบต ภูฏาน รวมทั้งพม่า

2. ทางน้ำ ได้เผยแพร่ออกไปทางทิศตะวันออกตั้งแต่สมัยอมราวดี (พุทธศตวรรษ ที่ 7 -9) และได้เผยแพร่ขยายออกไปมากยิ่งขึ้นในสมัยคุปตะและหลังคุปตะ อารยธรรมอินเดียสมัย คุปตะและหลังคุปตะได้ให้อิทธิพลที่เป็นรากฐานที่นำไปสู่การก่อให้เกิดอาณาจักรต่างๆขึ้นทั้งใน แหลมอินโดจีนและหมู่เกาะอินโดนีเซีย อาณาจักรเหล่านี้ได้เจริญรุ่งเรืองขึ้นตั้งแต่ราวพุทธศตวรรษ ที่ 12 เป็นต้นมา ในขั้นต้นศิลปะโบราณวัตถุสถานของอาณาจักรเหล่านี้คล้ายคลึงกับศิลปะอินเดีย แบบคุปตะและสมัยหลังคุปตะซึ่งเป็นต้นแบบมาก แต่ในไม่ช้าก็มีลักษณะที่เปลี่ยนแปลงไปเป็น ลักษณะของตนเอง

ศาสนาในประเทศอินเดีย

จากการศึกษาทางวิชาการที่ผ่านมา เป็นที่ยอมรับกันว่าความเชื่อถือในสังสารวัฏหรือ การเวียนว่ายตายเกิด เป็นความเชื่อพื้นฐานดั้งเดิมที่มีอยู่ในประเทศอินเดียนานมาแล้ว โดยมีมา

ก่อนที่ชนชาติอารยันจะอพยพเข้ามาเสียอีก ครั้นเมื่อชนชาติอารยัน ได้อพยพเข้ามาในประเทศอินเดียราว 1,000 ปีก่อนพุทธกาล ก็ได้นำศาสนาพระเวทเข้ามา

ศาสนาพระเวท

ศาสนาพระเวทเป็นศาสนาที่เคารพบูชาเทวดาที่เกี่ยวกับธรรมชาติ เช่น พระอินทร์ เทพแห่งสายฟ้าและการสงคราม พระวรุณเทพแห่งฝน พระพายเทพแห่งลม ฯลฯ ในศาสนาพระเวทไม่มีการทำรูปเคารพ เนื่องจากพวกอารยันเป็นพวกที่อพยพเคลื่อนย้ายที่อยู่ไปมา การติดต่อกับเทพเจ้าจึงมีแต่การท่องมนต์ ไต่ของสังเวทหรือบูชาด้วยลงไปในกองไฟ หรือที่เรียกว่าพิธีอัคนิบูชา และมีบทสวดสำหรับอ้อนวอนบูชาเทพเจ้าเท่านั้น ในศาสนาพระเวทยังไม่มีพิธีการเชื่อถือในการเวียนว่ายตายเกิด และเชื่อแต่เพียงว่าผู้ที่ตายไปแล้วจะไปอยู่กับพระยมเทพแห่งความตาย

ศาสนาพราหมณ์

เมื่อพวกอารยันเข้ามาตั้งหลักแหล่งลงในประเทศอินเดีย ก็ได้นำศาสนาพระเวทเข้ามาปะปนกับความเชื่อถือพื้นเมืองซึ่งมีมาก่อน เกิดเป็นศาสนาพราหมณ์ ยอมรับในเรื่องการเวียนว่ายตายเกิด และเชื่อว่าผู้มีเป็นเจ้าคือ มหาบุรุษหรือพรหมณ์ เป็นผู้สร้างโลกและสร้างสิ่งมีชีวิตทั้งปวงขึ้น โดยกำหนดให้มีเทพเจ้าที่ควบคุมปรากฏการณ์ที่สำคัญ 3 พระองค์ คือ พระพรหม เป็นเทพเจ้าแห่งการสร้างทุกสรรพสิ่งในจักรวาล พระนารายณ์หรือพระวิษณุ เป็นเทพเจ้าแห่งการดูแลรักษาและความเจริญงอกงาม พระอิศวรหรือพระศิวะ เป็นเทพเจ้าแห่งการทำลายล้าง ศาสนาพราหมณ์ได้นำระบบวรรณะมาใช้แบ่งสถานะของบุคคล โดยแบ่งคนออกเป็น 4 วรรณะ คือ วรรณะพราหมณ์ (นักบวช) วรรณะกษัตริย์ (นักรบ) วรรณะแพศย์ (พ่อค้า) และวรรณะศูทร (กรรมกร) ในระยะนี้มีการเชื่อถือโดยทั่วไปว่าสังสารวัฏหรือการเวียนว่ายตายเกิดนั้นเป็นทุกข์ การที่จะหลุดพ้นจากการเวียนว่ายตายเกิดเข้าไปสู่โมกษะที่เป็นความสุขที่เป็นนิรันดร์ได้ ก็คือต้องกระทำตนให้ถูกพระทัยพระผู้เป็นเจ้า เมื่อตายแล้วจะได้เข้าไปรวมกับพระองค์ ไม่ต้องเวียนว่ายตายเกิดอีกต่อไป ด้วยเหตุนี้พวกพราหมณ์ คือนักบวชซึ่งได้รับการยอมรับว่าเป็นผู้ที่สามารถติดต่อกับพระผู้เป็นเจ้าและรู้พระทัยของพระองค์อยู่แต่เพียงจำพวกเดียว จึงมีอำนาจมากมาย

ศาสนาพุทธ นิกายเถรวาท (หินยาน)

ในราวพุทธกาล ได้เกิดมีศาสนาใหม่ขึ้นในประเทศอินเดีย 2 ศาสนาเพื่อต่อต้านศาสนาพราหมณ์ ได้แก่ ศาสนาเซน และพุทธศาสนา ทั้งสองศาสนาปฏิเสธไม่ยอมรับในพระผู้เป็นเจ้าผู้ยิ่งใหญ่และไม่ยอมรับระบบวรรณะ ทั้งสองศาสนามุ่งสอนให้ประชาชนก้าวข้ามสังสารวัฏไปสู่ปรินิพพานคือการหลุดพ้นจากการเวียนว่ายตายเกิดโดยตนเองเช่นเดียวกัน ศาสนาเซนมุ่งสอนไปในทางด้านการทรมานร่างกาย แต่พระพุทธศาสนา มุ่งการดำเนินสายกลางคือมัชฌิมาปฏิปทา และ

สอนการไปสู่ปรินิพพานด้วยการระงับดับกิเลสและการบำเพ็ญทาน ในสมัยพระเจ้าอโศกมหาราช คือราวปลายพุทธศตวรรษที่ 3 พุทธศาสนาเจริญรุ่งเรืองอย่างยิ่งและได้แพร่ออกไปนอกประเทศอินเดียด้วย ศาสนาเช่นไม่เคยมีผู้นับถือแพร่หลายเท่าพุทธศาสนา แต่ในปัจจุบันก็ยังมีผู้นับถือศาสนาเช่นอยู่ในประเทศอินเดีย

พุทธศาสนานิกายเถรวาทแบบดั้งเดิมในอินเดียนั้น เชื่อว่ามีพระพุทธเจ้าเพียงพระองค์เดียว คือเจ้าชายสิทธัตถะ ผู้ตรัสรู้อนุตรสัมมาสัมโพธิญาณเป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า เป็นศาสดาแห่งพระพุทธศาสนา ซึ่งเป็นพระผู้ประสูติแล้ว ตรัสรู้แล้ว และเข้าสู่ปรินิพพานแล้ว สิ่งที่เหลืออยู่คือพระธรรมคำสอนของพระพุทธองค์เพื่อให้พุทธศาสนิกชนได้น้อมนำถือปฏิบัติข้ามสังสารวัฏไปสู่การหลุดพ้นเข้าถึงนิพพานได้ในที่สุด

ศาสนาพุทธ นิกายมหายาน

ในราวพุทธศตวรรษที่ 6 ได้เกิดมีพระพุทธศาสนานิกายใหม่ขึ้นคือ พุทธศาสนานิกายมหายานที่แยกออกไปจากพุทธศาสนานิกายเถรวาท (หรือนิกายหินยาน) ที่มีมาตั้งแต่ดั้งเดิม พุทธศาสนานิกายมหายานได้รับความเชื่อถือในศาสนาพราหมณ์เข้ามาปะปน โดยเชื่อว่ามีพระพุทธเจ้าอยู่เป็นจำนวนมากมาย หรืออาจจะมากกว่าเมตทรายในมหาสมุทร คือมีการนับถือพระอริยพุทธเจ้าว่าเป็นผู้สร้างโลก พระองค์บันดาลให้มีพระชยานิพุทธเจ้าขึ้น 5 พระองค์ประทับอยู่ตรงกลางหรืออยู่ประจำทิศเบื้องบน 1 พระองค์ คือพระไวโรจนะพุทธเจ้า และประจำอยู่ตามทิศทั้งสี่อีกทิศละหนึ่งองค์ ประกอบด้วย ทิศเหนือ คือ พระอมิตะพุทธเจ้า ทิศตะวันออก พระอักษะพุทธเจ้า ทิศใต้พระรัตนสัมภวะพุทธเจ้า และทิศตะวันตก คือ พระอมิตาภะพุทธเจ้า พระชยานิพุทธเจ้าบันดาลให้มี พระมุนยพุทธเจ้า ลงมาตรัสรู้ในมนุษย์โลก ด้วยเหตุที่จะเห็นนี้จะเห็นว่าพระศรีศากยมุนีหรือเจ้าชายสิทธัตถะผู้เป็นศาสดาพุทธศาสนาจึงมีสถานะเป็นแต่เพียงพระมุนยพุทธเจ้าเพียงองค์หนึ่งในจำนวนหลายองค์เท่านั้น พระชยานิพุทธเจ้าบันดาลให้มีพระโพธิสัตว์ อีกมากมายเป็นผู้คุ้มครองผู้ที่นับถือพุทธศาสนานิกายมหายานอีกด้วย จากคติความเชื่อดังกล่าวจะเห็นได้ว่าพุทธศาสนานิกายมหายานได้แตกต่างออกไปจากคำตั้งสอนดั้งเดิมในพระพุทธศาสนานิกายเถรวาท ที่เชื่อว่ามีพระพุทธเจ้าเพียงพระองค์เดียว คือเจ้าชายสิทธัตถะที่เสด็จออกบรรพชาและตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า หรือเป็นพระศรีศากยมุนีแล้ว ในระยะนี้ได้เกิดมีการประดิษฐ์พระพุทธรูปที่มีรูปลักษณะเป็นรูปมนุษย์ขึ้น แต่รูปที่ปรากฏนั้นมีลักษณะที่เป็นไปตามคัมภีร์มหาปุริลักษณะหรือคัมภีร์มหาบุรุษ ซึ่งมีใช้รูปเหมือนจริง แต่เป็นรูปสัญลักษณ์แทนองค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้า

ตามความเชื่อถือในพระพุทธศาสนานิกายมหายานนั้น ในปัจจุบันพระอมิตาภะผู้ทรงเป็นพระชยานิพุทธเจ้าประจำทิศตะวันตกเป็นพระชยานิพุทธเจ้าที่สำคัญที่สุด พระองค์ทรงมีลักษณะเป็นพระรูปประทับนั่งปางสมาธิ ทรงเป็นผู้นำบันดาลให้พระศรีศากยมุนีลงมาตรัสรู้เป็นพระมุนย

พุทธเจ้า และบันดาลให้พระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวรทรงเป็นผู้คุ้มครองพุทธศาสนานิกายมหายาน และผู้ที่เคารพนับถือพุทธศาสนาเหล่านั้น ด้วยเหตุนี้เองการสร้างรูปพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวรจึงมีรูปพระอมิตาภะประดิษฐานอยู่บนสิริภรณ์ ให้เป็นที่สังเกตเห็นได้ ทั้งนี้ ทั้งพุทธศาสนานิกายเถรวาท หรือหินยาน และนิกายมหายาน ยังมีความเชื่อที่เหมือนกันเรื่อง**พระโพธิสัตว์ศรีอาริยเมตไตรย**ว่าเป็นพระอนาคตพุทธเจ้าที่จะจุติลงมาตรัสรู้เป็นพระมนุษย์พุทธเจ้าในมนุษย์โลกในอนาคต ภายหลังจากที่พุทธศาสนาของพระศรีศากยมุนีที่เจริญมาครบ 5,000 ปี ได้สิ้นสุดลง ในการสร้างรูปพระโพธิสัตว์ศรีอาริยเมตไตรยส่วนใหญ่กำหนดให้มีรูปสกลุประติมากรรมไว้บนสิริภรณ์ ด้วยตามคติเชื่อกันว่าสกลุประติมากรรมนั้นเป็นสกลุประติมากรรมศักดิ์สิทธิ์ประดิษฐานอยู่บนเขากุฎบาทที่ครอบผ้าไตรจีวรที่พระศรีอาริยเมตไตรยจะทรงรับมาเปลี่ยนให้เป็นผ้าทรงในเพศบรรพชิต

ศาสนาฮินดู

ในราวพุทธศตวรรษที่ 10 ศาสนาพราหมณ์ก็ได้แก้ไขตนเองเพื่อต่อต้านพุทธศาสนานิกายมหายาน จึงเกิดเป็น**ศาสนาฮินดู**ขึ้น ศาสนาฮินดูแบ่งออกเป็น 2 ลัทธิใหญ่ๆ คือ **ลัทธิไศวนิกาย** นิยมนับถือพระอิศวร หรือพระศิวะเป็นใหญ่ และ**ลัทธิไวษณพนิกาย** นิยมนับถือพระนารายณ์ หรือพระวิษณุเป็นใหญ่ พระพรหมผู้สร้างโลกซึ่งกลายมาจากพรหมนั้น ไม่เคยมีผู้นับถือพระองค์เป็นเอกเทศโดยเฉพาะ อย่างไรก็ตามทั้งพระพรหม พระอิศวร และพระนารายณ์ ก็อาจรวมกันเข้าเป็นองค์เดียวได้ เรียกว่า**ตรีมูรติ** ลัทธิไศวนิกายนิยมทำรูป**พระศิวานาฏราช**หรือพระอิศวรทรงฟ้อนรำอยู่ในวงเปลวไฟ เหยียบอสุรแห่งความชั่วร้ายอยู่เบื้องล่าง ผู้ที่นับถือศาสนาฮินดูนิกายนี้เชื่อว่าทำทางการฟ้อนรำของพระอิศวร ได้สร้างความสมดุลให้เกิดขึ้นแก่โลกและจักรวาล และยังอาจบันดาลให้เกิดเหตุดีหรือร้ายแก่โลกมนุษย์หรือจักรวาลได้ เหตุนี้จึงต้องบวงสรวงอ่อนน้อมพระองค์ให้ทรงฟ้อนรำอยู่ในจังหวะที่พอดี

ส่วนในลัทธิไวษณพนิกายเมื่อถึงเวลาสิ้นกัลป์และโลกถูกทำลายลง พระนารายณ์ก็บรรทมสินธุ์อยู่กลางมหาสมุทรเหนือพระยานันตนาคราช ดอกบัวจะผุดออกมาจากพระนาภีของพระองค์ และพระพรหมผู้ประทับอยู่เหนือดอกบัวก็สร้างโลกขึ้นมาใหม่ ซึ่งในการสร้างรูปดังกล่าวจึงเรียกว่า**วิษณุอนันตไศยณปัทมนาถะ** (มีความหมายว่า พระวิษณุผู้นอนอยู่เหนือบัลลังก์รูปนาคชื่อพญาอนันตนาคราช และมีดอกบัวผุดออกจากสะดือที่หน้าท้อง) ในระหว่างโลกกำลังคงอยู่ ถ้าเกิดมียุคเข็ญเมื่อใด พระนารายณ์ก็จะอวตารลงมาปราบยุคเข็ญคืออนารายณ์ 10 ปาง หรือที่เรียกว่า**ทศอวตาร** ดังที่ทราบเรื่องกันดีอยู่แล้ว แม้แต่พระพุทธเจ้า ในพุทธศาสนาเอง ศาสนาฮินดูลัทธิไวษณพนิกายก็ยังนำไปจัดให้เป็นนารายณ์อวตารปางที่ 9 ที่เรียกว่า**พุทธาวตาร** ด้วย ความเชื่อเรื่องทศอวตารนี้ ต่อมาเมื่อเกิดมีลัทธิภักดีขึ้นในศาสนาฮินดู คือลัทธิที่ผู้นับถือต้องอุทิศถวายตนเองอย่างสิ้นเชิงต่อเทพเจ้า **พระกฤษณาวตาร**คือปางอวตารเป็นพระกฤษณะก็เป็นที่แพร่หลายอย่างยิ่ง อย่างไรก็ตาม

บางครั้งก็มีการรวมลัทธิไศวนิกายและไวษณพนิกายเข้าด้วยกัน คือ มีการสร้างรูปพระหริหระ โดยเป็นรูปพระนารายณ์ (หริ) ครึ่งหนึ่ง พระอิศวร (หระ) ครึ่งหนึ่ง รวมอยู่ในร่างเดียวกัน

ต่อมาพุทธศาสนานิกายมหายานก็มีการแข่งขันกับศาสนาฮินดูบ้าง จนเกิดเป็นพุทธศาสนานิกายมหายาน **ลัทธิตันตระ** คือลัทธิที่เชื่อถือในเวทมนต์คาถาอย่างมากมาย พุทธศาสนา ลัทธิตันตระเจริญแพร่หลายทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศอินเดีย ในสมัยราชวงศ์ปาละ และเสนะ (พุทธ ศตวรรษที่ 14 -18) มีมหาวิทยาลัยนาลันทาในแคว้นเบงกอลเป็นจุดศูนย์กลางพุทธศาสนา ลัทธิตันตระ พุทธศาสนา ลัทธิตันตระได้ยอมรับเอาความเชื่อในศาสนาฮินดู ไศวนิกายเข้ามาปะปนอยู่เป็นอันมาก และยังห่างจากหลักดั้งเดิมของพุทธศาสนา ลัทธิเถรวาท คือการบำเพ็ญทาน และการระงับดับกิเลส เพื่อนำไปสู่ปรินิพพานมากออกไปทุกที มีพระโพธิสัตว์ทั้งชายและหญิงปรากฏองค์ขึ้นเป็นจำนวนมาก ในพุทธศาสนา ลัทธินี้มุ่งสอนให้บุคคลไปถือกำเนิดใหม่เป็นพระโพธิสัตว์มากกว่าที่จะไปสู่ปรินิพพาน ต่อมาพวกมุสลิมซึ่งนับถือศาสนาอิสลามเข้าโจมตีแคว้นเบงกอลได้ในพุทธศตวรรษที่ 18 และทำลายมหาวิทยาลัยนาลันทาลง พุทธศาสนา ก็เลยสูญหายไปจากประเทศอินเดีย ถึงกระนั้นก็ยังมีความเห็นว่า แม้พวกอิสลามจะไม่ได้เข้ามารุกรานแคว้นเบงกอล พุทธศาสนา ลัทธิตันตระก็คงถูกศาสนาฮินดูกลืนหายไปอยู่แน่นอน เพราะได้ละทิ้งหลักเดิมของตน และปรับปรุงตนเองให้ใกล้เคียงกับศาสนาฮินดูเข้าไปทุกที

ศาสนาอิสลาม

ชาวมุสลิมที่นับถือศาสนาอิสลามได้เริ่มเข้าปกครองดินแดนทางทิศตะวันตกเฉียงเหนือของประเทศอินเดียตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 16 และต่อมาก็ได้แพร่ขยายอำนาจออกไปทางทิศตะวันออกเฉียง จนเข้าครอบครองแคว้นเบงกอลไว้ได้ในพุทธศตวรรษที่ 18 ในพุทธศตวรรษที่ 21 ราชวงศ์โมกุลซึ่งนับถือศาสนาอิสลามได้ขึ้นปกครองประเทศอินเดีย และได้แผ่ขยายอำนาจไปทั่วประเทศ แม้ว่าพระจักรพรรดิบางองค์ในราชวงศ์โมกุล เช่นพระเจ้าอักบาร์มหาราชจะทรงพยายามตั้งศาสนาขึ้นใหม่ เพื่อให้ศาสนาอิสลามเข้าร่วมกับศาสนาฮินดูได้ แต่ไม่สำเร็จ เป็นผลให้ประเทศอินเดียต้องแบ่งแยกออกเป็นประเทศอินเดียและประเทศปากีสถานดังที่เป็นอยู่ในปัจจุบัน

อิทธิพลด้านวัฒนธรรมอินเดียที่มีต่อชุมชนโบราณในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ และที่มีอิทธิพลต่อวัฒนธรรมขอมหรือเขมรโบราณ

การกล่าวถึงอาณาบริเวณดินแดนเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ที่ค่อนข้างแน่นอนที่มีปรากฏในมหากาพย์รามายณะของอินเดีย (บันทึกเรื่องราวช่วงประมาณ 800 ปีก่อนปีพุทธศักราช และมีการเขียนต่อเติมขึ้นในปีที่ พ.ศ. 700) ในชื่อว่า “สุวรรณทวีป” หมายถึงคาบสมุทรทองคำ หรือ “สุวรรณภูมิ” ซึ่งหมายถึงดินแดนแห่งทอง หรือหมายถึงดินแดนที่มีความอุดมสมบูรณ์ไปด้วย

ทรัพยากรธรรมชาติ ที่อยู่ในอาณาบริเวณภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ โดยกล่าวว่าพ่อค้าชาวอินเดียเดินทางมาติดต่อกับชายฝั่งกลุ่มประเทศทางตะวันออกเฉียงใต้ตั้งแต่ต้นพุทธกาล คัมภีร์ปุราณะ (ฉบับปัจจุบันมีอายุอยู่ในช่วงพุทธศตวรรษ ที่ 8-10) ได้กล่าวถึงนักเดินเรือชาวอินเดียที่เดินทางไปยังชายฝั่งของดินแดนเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ และระบุว่าพ่อค้าชาวอินโดนีเซียเดินเรือไปแวะพักที่ชายฝั่งทะเลของอินเดียด้วย

หลักฐานทางวรรณกรรม

วรรณกรรมทางพระพุทธศาสนา โดยเฉพาะอย่างยิ่งชาดกและมิลินทปัญหา (ฉบับเดิมมีอายุอยู่ในช่วงประมาณ พ.ศ. 600 แต่ต้นฉบับเดิมสูญหายไปแล้ว ฉบับปัจจุบันเป็นฉบับที่แปลเป็นภาษาบาลีโดยภิกษุชาวลังกา ใน พ.ศ. 900) และมหานิกาย (คัมภีร์ในพระพุทธศาสนาภาษาบาลี ซึ่งมีอายุในราวพุทธศตวรรษ ที่ 7) และในนิยายของศาสนาเชน มีการกล่าวถึงพวกพ่อค้าที่ชอบแล่นเรือไปค้าขายทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ซึ่งรู้จักกันในนามว่า “สุวรรณภูมิ หรือสุวรรณทวีป” ซึ่งเป็นดินแดนแห่งทองนั่นคือดินแดนที่มั่งคั่งมาก ถ้าผู้ใดต้องการแสวงโชคและความร่ำรวยจะต้องเดินทางไปยังดินแดนแห่งนี้ ชาดกต่างๆ เป็นต้นว่ามหาชนกชาดก” ได้กล่าวถึงพ่อค้าอินเดียเดินทางมาค้าขายเพื่อแสวงหาความร่ำรวยทางดินแดนสุวรรณภูมิ โดยพ่อค้าเหล่านี้จะเดินทางออกจากเมืองท่าต่างๆ ทางฝั่งตะวันตกของอินเดีย เช่นเมืองภูกัจนะ เมืองศูรปารกะ เมืองมุจิรี และยังคงกล่าวถึงเมืองท่าทางตะวันออกเฉียงเหนือคือเมืองตามลปิติ นอกจากนี้ชาดก มิลินทปัญหา มหานิกาย ยังได้กล่าวถึงบริเวณสำคัญในดินแดนของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ เป็นต้นว่ากฏาหทวีป กรรปุรทวีป ตามพหุรงค์ ตักโกละ นาลิเกลททวีป ว่าเป็นดินแดนที่พ่อค้าอินเดียเดินทางไปค้าขาย และนักวิชาการต่างๆ ได้ตั้งข้อสันนิษฐานไว้ว่า กฏาหทวีป คือรัฐเคดะห์ (ไทยบุรี) กรรปุรทวีป คือดินแดนแห่งการบูร ซึ่งคงเป็นเกาะบอร์เนียว ส่วนนาลิเกลททวีปหมายถึงเกาะมะพร้าว ซึ่งคงเป็นเกาะนิโคบาร์และตักโกละ คือดินแดนแห่งกระวานอาจอยู่บริเวณจังหวัดตรังหรือพังงา ส่วนตามพหุรงค์คือดินแดนบริเวณไชยา เวียงสระ อ่าวบ้านดอนและนครศรีธรรมราช

หลักฐานทางโบราณคดี

การติดต่อกันทางบกนั้นพ่อค้าชาวอินเดียสามารถเดินทางผ่านแคว้นเบงกอลตะวันออกเฉียงใต้ ผ่านอัสสัม มณีปุระ แล้วผ่านพม่าเข้าไปยังกลุ่มประเทศทางตะวันออกเฉียงใต้ การติดต่อกันทางบกคงจะมีมานานแล้วตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์ ในช่วงประมาณ 4000-2000 ปีที่ผ่านมาแล้ว ซึ่งเป็นช่วงวัฒนธรรมหินใหม่ หรือช่วงสังคมเกษตรกรรมอันเป็นช่วงที่ชุมชนมีการดำรงชีพด้วยการเพาะปลูก เลี้ยงสัตว์ ใช้ขวานหินเป็นเครื่องมือเครื่องใช้ รู้จักทำภาชนะดินเผาขึ้นใช้เอง ขวานหินขัดที่ทำขึ้นในช่วงนี้มีรูปแบบเป็นขวานหินรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าและขวานหินมีบ่า อาจกล่าวได้ว่ากลุ่มชนในยุคหินใหม่นี้มีการกระจายตัวอยู่ในประเทศอินเดีย จีน และกลุ่มประเทศในเอเชียตะวันออกเฉียง

เฉียงใต้ ได้มีผู้ทำการศึกษาค้นคว้าเรื่องการแพร่กระจายของขวานหินทั้ง 2 แบบ แล้วสรุปว่าเผ่ามองโกลอยด์พวกหนึ่งที่พูดภาษาออสโตรเอเชียติก ซึ่งเป็นกลุ่มภาษาในทวีปเอเชียกลุ่มหนึ่งได้แก่ภาษาชวอน ภาษามอญ-เขมร และภาษามอญตะ(ภาษาหนึ่งในอินเดียน) ใช้ขวานหินมีป้าและส่วนใหญ่จะอยู่บนพื้นแผ่นดินใหญ่ ส่วนเผ่ามองโกลอยด์อีกกลุ่มหนึ่งที่พูดภาษากลุ่มภาษาออสโตรนีเซียน ซึ่งเป็นกลุ่มภาษาอีกกลุ่มหนึ่งในทวีปเอเชีย คนกลุ่มนี้ส่วนมากอยู่ตามเกาะ เช่น ชนบางเผ่าที่พูดภาษาอินโดนีเซีย และที่อยู่ในแผ่นดินใหญ่ได้แก่พวกจาม คนกลุ่มนี้จะใช้ขวานหินขัดด้านตัดเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า

ส่วนการติดต่อค้าขายกันทางเรือ นั้น แม้ว่าวรรณกรรมในศาสนาพราหมณ์เป็นต้นว่ามหาภารตชาดกและวรรณกรรมในศาสนาพุทธ โดยเฉพาะชาดกต่างๆ มักจะกล่าวถึงพ่อค้าอินเดียที่ชอบแล่นเรือไปค้าขายกับกลุ่มประเทศทางตะวันตกตั้งแต่ยุคพุทธกาล (1,100 ปีก่อนปี พ.ศ.) แต่จากหลักฐานทางโบราณคดีในประเทศอินเดียและในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ นำไปสู่ข้อสรุปว่าการติดต่อแลกเปลี่ยนสินค้ากันระหว่างโลกตะวันตกและโลกตะวันออกนั้น เพิ่งเริ่มปรากฏขึ้นในราชวงศ์โมริยะปกครองอินเดียภาคเหนือ (พุทธศตวรรษที่ 3-4) โดยเริ่มจากพระเจ้าจันทรคุปต์โมริยะ ปฐมกษัตริย์แห่งราชวงศ์โมริยะ ได้สร้างเส้นทางการค้าติดต่อกันทั่วราชอาณาจักรในอินเดียภาคเหนือและมีเส้นทางหลวงจากเมืองปาฏลีบุตร เมืองหลวงของอาณาจักรซึ่งอยู่ทางภาคตะวันออกเฉียงเหนือของอินเดียข้ามไปยังภาคตะวันตกเฉียงเหนือถึงเมืองตักสิลา (เมืองอุปราชและศูนย์กลางการค้าขายกับโลกตะวันตก) ดังนั้นสินค้าต่างๆ จากโลกตะวันตกแถบเมดิเตอร์เรเนียนจากอาณาจักรกรีก อาณาจักรโรมัน และอาณาจักรเปอร์เซียที่หลังไหลเข้ามาที่เมืองตักสิลา ก็สามารถขนถ่ายมาตามเส้นทางการค้าทั่วราชอาณาจักร โดยเฉพาะเส้นทางหลวงจากเมืองตักสิลามายังเมืองปาฏลีบุตรได้โดยสะดวก และจากเมืองปาฏลีบุตรก็ส่งไปยังเมืองท่าปากแม่น้ำคงคาคือเมืองตามรลปติ(ตัมลุก) จากเมืองตามรลปติเรือสามารถแล่นข้ามอ่าวเบงกอลมาขึ้นบกที่ทวาย ผ่านด่านเจดีย์ 3 องค์เข้าไปในเขตจังหวัดกาญจนบุรีหรือไปตามลำแม่น้ำกลองไปลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา นอกจากเมืองตามรลปติแล้วยังมีเมืองท่าอีกหลายเมืองที่รุ่งเรืองขึ้น

การค้าขายระหว่างอินเดียกับโลกตะวันตกและโลกตะวันออก เมืองท่าทางฝั่งตะวันตกที่สำคัญมีเมืองสุรปารกะ(โสประระ) กรุกัจจะ(หรือบาริกษา) จากเมืองท่าดังกล่าวสามารถแล่นเรือเข้ามาระหว่างหมู่เกาะอันดามัน และนิโคบาร์ไปขึ้นบกที่ตะกั่วป่า หรือตรัง (รวมคลองท่อม จังหวัดกระบี่) แล้วข้ามไปยังฝั่งตะวันออกได้หลายเส้นทาง (หรือจากไทรบุรีไปสงขลา) หรือแล่นผ่านช่องแคบมะละกาและซุนดาไปยังอ่าวไทย ต่อมาในช่วงสมัยหลังยุคเหล็กของอินเดียหรือสมัยอินโดโรมัน (พุทธศตวรรษที่ 6-9) ซึ่งเป็นช่วงที่มีการติดต่อค้าขายกับอาณาจักรโรมันอย่างเป็นลำเป็นสัน รวมทั้งมีการตั้งถิ่นฐานของชาวโรมันในอินเดียภาคใต้ด้วย โดยเฉพาะบริเวณเมืองท่าทั้งฝั่งตะวันตก (สุรปารกะ กรุกัจจะ มุฉิรี) และด้านฝั่งตะวันออก (อริกเมฆุและกาเวรีปฏินัน) จากเมืองท่าดังกล่าวพ่อค้าอินเดีย(อาจรวมทั้งพ่อค้าโรมันและพ่อค้าชาวสกะ) สามารถแล่นเรือเลียบชายฝั่งไปค้าขายยัง

ดินแดนเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ได้ ดังนั้นสินค้าจากเมืองท่าของอินเดียที่ส่งมาขายยังดินแดนเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ในช่วงนี้จึงมีทั้งสินค้าของอินเดียเอง เช่นลูกปัดหินคาร์เนเลียน อาเกต ทั้งแบบเรียบ แบบลาย ภาชนะสำริด หวีงาช้าง ลูกเต๋า (สลักจากงาช้างหรือกระดูก) และสินค้าจากโลกตะวันตก เช่น ลูกปัดแก้วมีแถบสี (Striped bead) ลูกปัดแก้วแบบลูกปัดมีตา (Eye bead) ที่มีถิ่นกำเนิดแถบเมดิเตอร์เรเนียนและเปอร์เซีย และสินค้าของโรมัน เช่นตะเกียงโรมัน หัวแหวนสลักจากหินมีค่า ภาชนะดินเผาที่มีผิวสีแดงมันวาวตกแต่งด้วยลายประดับ และประเภทที่ตกแต่งด้วยการกดด้วยซี่ฟันเฟือง ซึ่งพบตามแหล่งโบราณคดีในบริเวณเมืองท่าโบราณในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ตั้งแต่ประเทศพม่า (เมืองโบกัตโน) ถึงประเทศเวียดนาม (ออกแก้ว) และพบหนาแน่นมากในประเทศไทยทั้งใน ภาคกลาง (พงศึก อ.ท่ามะกา จ.กาญจนบุรี, อุทอง จ.สุพรรณบุรี, จันเสน อ.ตาคี จ.นครสวรรค์) และภาคใต้ตั้งแต่จังหวัดชุมพร (เขาสามแก้ว) สุราษฎร์ธานี (แหลมโพธิ์) ไปถึงจังหวัดพังงา (เกาะคอเขา) และจังหวัดกระบี่ (คลองท่อม) ลงไปถึงคาบสมุทรมลายู ที่กัวลาเซลินิง และบูกิต เตงกู เลมบู (มาเลเซีย) ในประเทศอินโดนีเซีย ก็พบที่เมืองโบราณดารูมาในภาคตะวันออกเฉียงเหนือของเกาะชวา และทางตอนเหนือของหมู่เกาะเกาะบาตี

ในบริเวณเมืองท่าโบราณดังกล่าวเหล่านี้ ได้มีชาวอินเดียทั้งที่เป็นพ่อค้าและนักบวชทั้งในศาสนาพราหมณ์ และศาสนาพุทธ ติดตามเข้ามาตั้งถิ่นฐานและนำเอาศาสนาความเชื่อ ตลอดจนขนบธรรมเนียมประเพณีที่เคยถือปฏิบัติในประเทศของตนคืออินเดียเข้ามาเผยแพร่ด้วย

การสร้างสรรคอารยธรรมที่เกิดจากการผสมผสานของอารยธรรมอินเดีย

กับอารยธรรมดั้งเดิมในดินแดนเอเชียตะวันออกเฉียงใต้

กระบวนการการรับอารยธรรมอินเดียของคนพื้นเมืองเอเชียตะวันออกเฉียงใต้นั้น มิใช่เป็นการรับแบบลอกเลียนอารยธรรมอินเดียมาทั้งกระบวนการ แต่เป็นการรับแบบการเรียนรู้และเลือกรับเฉพาะส่วนที่เป็นประโยชน์ของอารยธรรมนั้นมาผสมผสานกับอารยธรรมดั้งเดิมและสร้างสรรค์อารยธรรมใหม่ขึ้น ในหัวข้อนี้จะเป็นการกล่าวขยายความโดยละเอียดถึงกระบวนการผสมผสานของอารยธรรมอินเดียบกับอารยธรรมดั้งเดิม เพื่อให้เกิดเป็นอารยธรรมใหม่ที่มีเอกลักษณ์ความเป็นเอเชียตะวันออกเฉียงใต้อยู่ในตัว

อารยธรรมอินเดียที่คนพื้นเมืองเอเชียตะวันออกเฉียงใต้อาจเรียนรู้และเลือกรับมาปรับใช้นั้น มีด้วยกันหลายด้าน ในที่นี้จะขอก้าวไปที่ด้านพร้อมกับแสดงกระบวนการผสมผสานทางอารยธรรม และผลที่ออกมาเป็นรูปแบบอารยธรรมเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ดังต่อไปนี้

ความเชื่อดั้งเดิมที่เกี่ยวกับอำนาจของภูเขาและที่สูง – เขาพระสุเมรุ

ความเชื่อในอำนาจของภูเขาและที่สูงเป็นความเชื่อทางจิตวิญญาณรูปแบบหนึ่งที่ควรยกขึ้นมาอธิบายต่างหาก ความเชื่อนี้เป็นส่วนหนึ่งของการบูชาธรรมชาติที่เป็นเอกลักษณ์ของคนพื้นเมืองเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ที่น่าจะพัฒนามาจากการที่ภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้มีภูมิประเทศส่วนใหญ่ประกอบด้วยภูเขาสูงซึ่งในเขตหมู่เกาะยังมีภูเขาที่มีลักษณะพิเศษขึ้นไปอีกคือภูเขาไฟ การสังเกตปรากฏการณ์ต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นกับภูเขาสูง เช่นการที่ภูเขาสูงถูกปกคลุมด้วยเมฆหมอกอยู่ตลอดเวลา การระเบิดของภูเขาไฟ การไหลละลายของน้ำป่าจากบนภูเขา หรือการที่แม่น้ำหลายสายเกิดมาจากภูเขาก็ดี ล้วนกระตุ้นให้คนพื้นเมืองเชื่อว่า ภูเขาเป็นอำนาจที่จะบันดาลคุณและโทษแก่มนุษย์ได้ จึงมีการพัฒนาความเชื่อเกี่ยวกับวิญญาณศักดิ์สิทธิ์ประจำภูเขา

การบูชาวิญญาณศักดิ์สิทธิ์ประจำภูเขาสูงปรากฏอยู่ทั่วทั้งภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ในมัยนาร์มีการบูชาพระมหาสิริ หรือวิญญาณประจำเขาพ็อบพ่า (Mount Poppa) ชาวเมืองสุโขทัยโบราณบูชาพระขลุ่ยว่าเป็นวิญญาณศักดิ์สิทธิ์ประจำเทือกเขาหลวง ชาวชวาถือว่าภูเขาไฟเมราปี (Mount Merapi) ในชวาภาคกลางมีวิญญาณศักดิ์สิทธิ์ประจำอยู่และต้องมีการกำหนดการบูชา เช่นสรงเป็นประจำทุกปี ในขณะที่เดียวกันกับที่ชาวเกาะบาหลีบูชาเทวาอาุง (Deva Agung) เป็นวิญญาณประจำภูเขาไฟอาุง (Mount Agung) นอกจากนี้คนพื้นเมืองยังมีความเชื่อว่าการกระทำบูชาต่าง ๆ หากกระทำบนที่สูงแล้วจะเป็นคุณมากกว่าทำบนพื้นที่ราบ

ความเชื่อในอำนาจของภูเขาและที่สูงจะได้รับการพัฒนาต่อไปอย่างซับซ้อนเมื่อชาวเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ได้รับอิทธิพลความเชื่อจากอารยธรรมอินเดีย โดยเฉพาะความเชื่อเรื่อง “เขาพระสุเมรุ” ซึ่งเป็นระบบความเชื่อที่มีอยู่ทั้งในศาสนาฮินดู และในพุทธศาสนา ที่มีแหล่งกำเนิดเป็นรากฐานอารยธรรมอินเดียมาตั้งแต่ดั้งเดิม โดยเชื่อว่าเขาพระสุเมรุ คือภูเขาที่เป็นศูนย์กลางหรือเป็นแกนของโลกหรือแกนจักรวาล ภายหลังเมื่ออารยธรรมอินเดียเผยแพร่เข้ามาผสมผสานเข้ากับวัฒนธรรมแบบพื้นเมืองในดินแดนเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ระบบความเชื่อเรื่องเขาพระสุเมรุที่ว่า เป็นศูนย์กลางหรือเป็นแกนของโลกหรือแกนจักรวาล จึงได้รับการยอมรับจากผู้คนในดินแดนภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ด้วยเช่นกัน ถึงแม้ทั้งในคัมภีร์ที่เนื่องในศาสนาฮินดู และคัมภีร์ที่เนื่องในพุทธศาสนา ได้กล่าวถึงความสำคัญของเขาพระสุเมรุว่า เป็นศูนย์กลางหรือเป็นแกนของโลกหรือแกนจักรวาลไว้เหมือนกัน แต่ในรายละเอียดนั้นมีความแตกต่างกันอยู่บ้าง คือ ในคัมภีร์ในศาสนาฮินดูได้บรรยายไว้ว่า พระศิวะหรือพระอิศวรที่ได้รับการบูชาว่าเป็นมหาเทพเจ้าที่ยิ่งใหญ่ที่สุด พระองค์ทรงมีวิมานที่ประทับอยู่บนยอดเขาพระสุเมรุ จากความเชื่อดังกล่าวนี้องค์ที่นำไปสู่การอธิบายได้ว่า การสร้างปราสาทหินในสายวัฒนธรรมเขมรหรือขอมโบราณ ทั้งที่มีพบในกัมพูชาและในบริเวณภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย ซึ่งส่วนใหญ่เป็นการสร้างขึ้นให้เป็นเทวาลัยสถานตามคติในศาสนาฮินดู นั้นมีความหมายถึงการจำลองเขาพระสุเมรุ ที่เชื่อว่าเป็น

ศูนย์กลางหรือเป็นแกนของโลกหรือแกนจักรวาล มาไว้บนโลกมนุษย์ โดยเฉพาะตัวอาคารปราสาทหินนั้นจึงมีความหมายถึงวิมานที่ประทับของพระอิศวรหรือพระอิศวรผู้ทรงเป็นมหาเทพ

ส่วนในคัมภีร์ที่เนื่องในพุทธศาสนาได้บรรยายไว้ว่า พระอินทร์ผู้ทรงเป็นเจ้าของเทวดาทั้งปวงนั้น มีวิมานที่ประทับอยู่บนสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ และสวรรค์ชั้นดาวดึงส์นั้นตั้งประดิษฐานอยู่บนยอดเขาพระสุเมรุ ซึ่งเป็นภูเขาที่เชื่อว่าเป็นศูนย์กลางหรือเป็นแกนของโลกหรือแกนจักรวาล ในคัมภีร์ในพุทธศาสนาได้บรรยายให้เห็นภาพของความเป็นพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ของสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ที่ตั้งอยู่บนยอดเขาพระสุเมรุว่า ที่ใกล้ ๆ กับวิมานที่ประทับของพระอินทร์ เป็นสถานที่ตั้ง “เจดีย์จุฬามณี” ซึ่งเป็นเจดีย์องค์แรก ๆ ในพุทธศาสนาที่พระอินทร์ทรงสร้างขึ้นเพื่อประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุ ส่วนที่เป็นพระเกศาธาตุ และพระทันตธาตุ(พระเขี้ยวแก้ว)ขององค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้า ถัดไปเป็นต้นไม้ที่เรียกว่า “ต้นปาริชาติ” ซึ่งเชื่อกันว่าเป็นต้นไม้แห่งการระลึกชาติ โดยเมื่อบุคคลที่ถึงแก่วายนมไปแล้ว ถ้าได้ไปจุติบนสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ และไปได้รับกลิ่นหอมจากดอกปาริชาติ เมื่อได้กลับลงมาเกิดในแดนมนุษย์โลกย่อมจะระลึกชาติได้ และใกล้ ๆ กันนั้นเป็นที่ตั้งของ “สระอโนดาต” ซึ่งตามคติไตรภูมิ ได้กล่าวถึงสระอโนดาตว่า เป็นสระน้ำศักดิ์สิทธิ์แห่งจักรวาล โดยเมื่อถึงเวลาสิ้นกาลป์จะมีไฟไหม้ล้างโลกและจักรวาลทั้งหมด ความร้อนจากไฟจะทำให้แหล่งน้ำแห่งจักรวาลทั้งหมดต้องเหือดแห้งไปสิ้น คงเหลือแต่เพียงน้ำในสระอโนดาตเพียงแห่งเดียวเท่านั้น ที่จะแห้งลงไปเป็นแหล่งสุดท้าย

อิทธิพลด้านความคิดความเชื่อ

ในที่นี้หมายถึงการรับศาสนาฮินดูและพุทธศาสนา รวมทั้งคติความเชื่อที่เนื่องในศาสนาทั้งสองเข้ามาผสมผสานกับความเชื่อดั้งเดิมของคนพื้นเมืองในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ที่สำคัญ ๆ คือ คติความเชื่อในศาสนาพราหมณ์ – ฮินดู คติความเชื่อในพุทธศาสนานิกายมหายาน คติความเชื่อในพุทธศาสนานิกายเถรวาท คติความเชื่อเรื่องภูมิจักรวาล คติความเชื่อใน ลัทธิไสยเวทราชาและลัทธิเทวราชา คติความเชื่อในลัทธิพุทธราชา ความเชื่อในคติจักรพรรดิราชาและจักรวาทิน ความเชื่อในลัทธิการบูชาบรรพบุรุษ

คติความเชื่อในศาสนาพราหมณ์-ฮินดู

จากการศึกษาอารยธรรมอินเดียแล้วศาสนาพราหมณ์และศาสนาฮินดูนั้นเป็นศาสนาที่มีความเกี่ยวเนื่องกัน โดยมีพื้นฐานของทั้งสองศาสนาอยู่บนหลักการของคัมภีร์พระเวท ศาสนาพราหมณ์และฮินดูเป็นพื้นฐานสำคัญที่สุดของความคิดความเชื่อ ตลอดจนวิถีชีวิตของชาวอนุทวีปอินเดียมาตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน เมื่อชาวอนุทวีปอินเดียมีการเดินทางออกไปยังดินแดนภายนอก ความศรัทธาตลอดจนความคิดความเชื่อในศาสนาพราหมณ์และฮินดูก็ติดตามคนเหล่านั้นออกไปด้วย

ศาสนาพราหมณ์ฮินดูนั้นเป็นความเชื่อที่เป็นระบบมากกว่าความเชื่อดั้งเดิมของ
 คนพื้นเมืองเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ดังเราจะเห็นได้ว่าทั้งสองศาสนามีหลักปรัชญา
 มีคัมภีร์ทางศาสนาที่เป็นลายลักษณ์อักษร มีพิธีกรรมที่เป็นระบบกำหนดไว้ชัดเจน และความเป็น
 ระบบมากกว่าความเชื่อดั้งเดิมของคนพื้นเมืองนี้เอง สามารถตอบคำถามให้กับคนพื้นเมืองได้อย่าง
 ชัดเจนเกี่ยวกับสภาพของอำนาจเหนือธรรมชาติที่พวกเขาเคารพยำเกรง ศาสนาทั้งสองจากชมพู
 ทวีป ได้เข้ามาจัดระบบความคิดความเชื่อในเรื่องอำนาจศักดิ์สิทธิ์ต่าง ๆ ในธรรมชาติให้กับคน
 พื้นเมืองเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ได้อย่างมีประสิทธิภาพ อำนาจศักดิ์สิทธิ์ต่าง ๆ ในธรรมชาติ
 ได้รับการเน้นให้เป็นรูปธรรมด้วยความเชื่อและการบูชาเทพเจ้าพระองค์ต่าง ๆ วิญญาณศักดิ์สิทธิ์
 อันทรงพลังที่ประจำอยู่ตามสถานที่ธรรมชาติ เช่น บนภูเขาสูง หรือในท้องมหาสมุทร หรือแม้ใน
 สถานที่ และสิ่งของใกล้ตัวมนุษย์ เช่น บนผืนดินที่อยู่อาศัย หรือท้องไร่ท้องนา ก็ได้รับการ
 กำหนดรูปเป็นเทพเจ้าตามแบบของพราหมณ์ฮินดู ตัวอย่างเช่น พระมหาศิวี เทพเจ้าประจำภูเขา
 ในพม่า เทพดาประจำภูเขาไฟมะราปีบนเกาะชวา หรือภูเขาไฟอาถุบบน เกาะบาหลี
 นางเทพธิดานาย โโรโล คิคุด ผู้รักษาท้องมหาสมุทรฝั่งใต้ของเกาะชวาเตวารุจี เทพผู้รักษาทะเล
 ชวา พระนางโพสพผู้เป็นเทพธิดารักษาต้นข้าวในภาคพื้นทวีป หรือที่เรียกว่าพระนางเทวีศรี
 ในเกาะชวาและบาหลี และแม่ย่านางซึ่งเป็นเทพดาประจำเรือที่นับถือกันในภาคพื้นทวีป

สถานภาพของผู้นำชุมชนพื้นเมืองก็ได้รับการอธิบายเสียใหม่ด้วย อิทธิพลของระบบ
 วรรณะให้ผู้นำมีสถานภาพที่สูงส่งเหนือว่าสมาชิกคนอื่น ๆ ในสังคม ส่วนการอธิบายอำนาจของ
 ผู้นำชุมชนนั้น ก็นำเชื่อมโยงกับอำนาจของเทพเจ้า และความเชื่อเรื่องการอวตารของเทพเจ้ามายัง
 โลกมนุษย์ อิทธิพลของหลักความคิดความเชื่อในศาสนาพราหมณ์ฮินดู ทำให้ผู้นำชุมชนกลายเป็น
 สภาจากสามัญมนุษย์เป็นกษัตริย์ผู้มีสถานภาพอันศักดิ์สิทธิ์แบบอินเดีย

การยอมรับนับถือศาสนาพราหมณ์ฮินดูของคนพื้นเมืองเอเชียตะวันออกเฉียงใต้นั้นน่าจะ
 เกิดอย่างเป็นกระบวนการที่กินระยะเวลาที่ยาวนานต่อเนื่อง นับตั้งแต่การรับเอาหลักความเชื่อบาง
 ประการของศาสนาเข้ามาอธิบายความเชื่อที่มีอยู่แต่เดิม เกี่ยวกับพลังอำนาจเหนือธรรมชาติ
 ตลอดจนสถานภาพของผู้นำของชุมชนไปจนถึงการยอมรับบูชาเทพเจ้าในศาสนาพราหมณ์ฮินดู
 อย่างเต็มรูปแบบในที่สุด เทพเจ้าในศาสนาพราหมณ์ฮินดูได้รับการยอมรับและบูชาโดยคน
 พื้นเมืองเอเชียตะวันออกเฉียงใต้อย่างกว้างขวาง เทพเจ้าหลายพระองค์ของพราหมณ์ฮินดูนั้น ใน
 ระยะเวลาแรกน่าจะได้รับการบูชาแทนที่วิญญาณศักดิ์สิทธิ์ประจำสถานที่ธรรมชาติ เพราะอิทธิฤทธิ์
 ของเทพเจ้าพระองค์นั้น ๆ มีสาระตามที่ระบุไว้ในปกรณัมอย่างใกล้เคียงกับวิญญาณศักดิ์สิทธิ์
 ของเดิม ด้วยเหตุนี้เมื่อเวลาผ่านไปนานเข้าจึงได้รับการรวมให้เป็นเทพเจ้าพระองค์เดียวกัน ไปเลย
 เช่น ในพม่ามีการยกย่องพระอินทร์เป็นเจ้าแห่งผืนน้ำทั้งหลาย ในเกาะชวาและบาหลีถือว่าเทพเจ้า
 ประจำภูเขาสูงแต่ละองค์เป็นภาคหนึ่งของปะตาระคีรีนาถ หรือพระอิศวร ส่วนเทพเจ้าประจำ
 ดินฟ้าอากาศ เช่น พระพาย พระวรุณ พระอัคนี หรือพระอาทิตย์ ต่างก็ได้ครอบครองสถานภาพ

แทนวิญญูณประจำพลังธรรมชาติต่าง ๆ พระศรีสวตี และพระคณศวร ได้รับการบูชาเป็นครู (Guru) ของผู้เฝ้าเรือนทั้งหลาย พระอิศวร และพระนารายณ์ ได้รับการบูชาในฐานะเทพสูงสุดที่จะอวตารลงมาเป็นกษัตริย์ปกครองอาณาจักรน้อยใหญ่ หรือแม้แต่พระพรหม ที่ได้รับการบูชาอย่างจำกัดมากในอนุทวีปอินเดีย ก็ได้รับการบูชาอย่างยิ่งในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้

นิกายต่าง ๆ ในศาสนาพราหมณ์อินเดียยังแข่งขันกันสร้างความนิยมเลื่อมใสในหมู่คนพื้นเมืองด้วย สองนิกายหลัก คือ ไศวนิกายซึ่งบูชาพระอิศวรเป็นเทพสูงสุด และไวษณพนิกายซึ่งบูชาพระนารายณ์หรือวิษณุ ต่างก็ได้รับความศรัทธาจากกษัตริย์พื้นเมืองทั้งในดินแดนภาคพื้นทวีปและในหมู่เกาะ ในอาณาจักรกัมพูชานั้นลัทธิไศวนิกายได้ครองความเป็นใหญ่ในฐานะความเชื่อหลักในอาณาจักรมาตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 14 จนถึงพุทธศตวรรษที่ 17 ก็เกิดการเปลี่ยนแปลงอย่างขนานใหญ่ เมื่อพระเจ้าสุริยวรมันที่ 2 (ครองราชย์ระหว่างปี พ.ศ. 1655 -1693) เปลี่ยนไปทรงนับถือลัทธิไวษณพนิกายเป็นความเชื่อหลักในอาณาจักรศรีวิชัยซึ่งมีศูนย์กลางอยู่ทางตอนใต้ของเกาะสุมาตรา นั้น แม้จะปรากฏหลักฐานว่าพุทธศาสนamahayanเจริญรุ่งเรืองเป็นอย่างยิ่ง แต่ได้ปรากฏร่องรอยของการบูชาพระอิศวรเป็นเทพสูงสุดจากการขนานนามราชวงศ์กษัตริย์ว่าไศเลนทร์ คือ พระผู้เป็นใหญ่แห่งภูเขอันเป็นพระนามหนึ่งของพระอิศวร ในเกาะชวานั้นก็ปรากฏว่าลัทธิไศวนิกายรุ่งเรืองอยู่ตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 12 จนถึงพุทธศตวรรษที่ 16 ก็เกิดความเปลี่ยนแปลงจากการที่กษัตริย์ไอรังคะ (Airlangga, ครองราชย์ระหว่างปี พ.ศ. 1562 -1592) ทรงหันไปบูชาพระวิษณุเป็นเทพเจ้าสูงสุด

คติความเชื่อในพุทธศาสนานิกายมหายาน

นักประวัติศาสตร์และโบราณคดีสันนิษฐานว่าพุทธศาสนamahayan เข้ามายังเอเชียตะวันออกเฉียงใต้พร้อม ๆ กับศาสนาพราหมณ์อินเดียจากการศึกษาอารยธรรมอินเดียที่ผ่านมาเราจะเห็นได้ว่า หลักการของพุทธศาสนamahayan นั้นเป็นความพยายามที่จะทำให้พุทธศาสนา ซึ่งเป็นศาสนาแบบอเทวนิยมมีสภาพใกล้เคียงที่สามารถจะแข่งกับศาสนาพราหมณ์อินเดียในการสร้างความศรัทธาให้ได้รับการยอมรับนับถือให้ได้มากที่สุด หลักการของมหายานในการตีความสถานภาพของพระพุทธรูปในฐานะทิพยบุคคลซึ่งมีจำนวนมากมายมหาศาล แต่พระองค์ที่ได้รับการบูชาอย่างยิ่งในสังคมเอเชียตะวันออกเฉียงใต้คือพระพุทธรูปเจ้าอมิตาภะ พระพุทธรูปเจ้าอักษโยภยะ และพระพุทธรูปเจ้าโกสัลยะซึ่งตามคัมภีร์ของมหายานยกย่องว่าทรงอิทธิฤทธิ์บารมีในด้านต่าง ๆ ที่จะช่วยให้มนุษย์ผู้ศรัทธาในพระองค์พ้นจากทุกข์ได้ นอกจากนี้ในพุทธศาสนamahayanยังกำหนดให้มี “พระโพธิสัตว์” ซึ่งเป็นทิพยบุคคลอีกประเภทหนึ่งมีรูปลักษณะและพลังอำนาจไม่ต่างไปจากเทพเจ้าในศาสนาพราหมณ์อินเดีย เทวโพธิสัตว์เป็นเทพเจ้าผู้เปี่ยมไปด้วยเมตตาบารมีในการจะช่วยสรรพสัตว์ให้พ้นทุกข์หากมนุษย์ไม่ละเลย การบูชาอ่อนน้อมอย่างถูกต้อง ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้มีการบูชาเทพโพธิสัตว์หลายพระองค์ ที่สำคัญคือ พระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร พระโพธิสัตว์

ศรีอาริยมตไตรย และพระโพธิสัตว์สัณตภัทร นอกจากนั้นยังมีความเชื่อเรื่องศักดิ์หรือพลัง กระตุ้นในองค์พระเทวโพธิสัตว์ต่าง ๆ ซึ่งได้รับการแสดงออกเป็นเทวสตรีเหมือนพระเทวีองค์ต่าง ๆ ในศาสนาพราหมณ์ ที่สำคัญคือ พระนางตารา และพระนางปรัชญาปารมิตา หลักการเหล่านี้ ทำให้พุทธศาสนมหายานได้รับความนิยมเลื่อมใสจากคนพื้นเมืองเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ไม่ด้อยไปกว่าศาสนาพราหมณ์อื่นเลย

หลักของการบำเพ็ญบารมีอย่างพระโพธิสัตว์ในพุทธศาสนมหายานนั้น ยังมีอิทธิพลเข้ามากำหนดสถานภาพของผู้นำพื้นเมืองได้พอ ๆ กับหลักความเชื่อเรื่องอวตารในศาสนาพราหมณ์ ดังนั้นในสังคมเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ที่มีการยอมรับนับถือพุทธศาสนมหายานจึงอธิบายสถานภาพของกษัตริย์ว่า เป็นผู้ทรงบำเพ็ญบารมีอย่างพระโพธิสัตว์ เพื่อจะทรงบรรลุถึงพระโพธิญาณเป็นพระพุทธเจ้าในอนาคตกาล เราจะเห็นได้ว่าในอาณาจักรโบราณที่เกิดขึ้นในยุคแรก ๆ นั้น การยอมรับนับถือพุทธศาสนมหายานเป็นกระบวนการที่เกิดขึ้นคู่กันไปกับการนับถือศาสนาพราหมณ์อื่นใด ในบางอาณาจักรมีการนับถือพุทธศาสนมหายานอย่างโดดเด่นกว่าศาสนาพราหมณ์เสียอีก เช่น ในยุคต้นของรัฐพุกามในกลุ่มแม่น้ำอิระวดี ซึ่งตั้งขึ้นตั้งแต่ประมาณคริสต์ศตวรรษที่ 2 มีการนับถือพุทธศาสนมหายานแบบตันตระอย่างกว้างขวาง รัฐทวารวดี ในภาคกลางของประเทศไทยปัจจุบัน และรัฐศรีวิชัยบนเกาะสุมาตรา ซึ่งเจริญรุ่งเรืองอยู่ในระหว่างพุทธศตวรรษที่ 11 และ 12 ก็ยอมรับนับถือพุทธศาสนมหายานแบบวัชรยาน ในช่วงเวลาดังกล่าวนี้ ปรากฏในหลักฐานจีนว่า รัฐศรีวิชัย กลายเป็นศูนย์กลางของการศึกษาพุทธศาสนมหายานแบบวัชรยาน และมักเป็นศูนย์กลางที่พระภิกษุจากจีนจะเดินทางมาพักอยู่ระยะหนึ่งเพื่อศึกษาภาษาสันสกฤตให้ชำนาญ ก่อนที่จะเดินทางไปศึกษาต่อที่มหาวิทยาลัยสงฆ์นานาชาติในอินเดีย ซึ่งเป็นศูนย์กลางของพุทธศาสนมหายานนิยายดังกล่าว ในดินแดนภาคกลางของเกาะชวาที่ปกครองโดยราชวงศ์กษัตริย์เชื้อสายราชวงศ์ไศเลนทร์ในระหว่างพุทธศตวรรษที่ 13 ถึง 14 นั้น พุทธศาสนมหายานแบบวัชรยานได้เป็นแรงบันดาลใจให้เกิดการสร้างสรรคทางศิลปกรรมที่ยิ่งใหญ่ ซึ่งจะได้กล่าวในรายละเอียดต่อไปในหัวข้อการสร้างสรรคทางศิลปกรรมที่ยิ่งใหญ่ ซึ่งจะได้กล่าวในรายละเอียดต่อไปในหัวข้อการสร้างสรรคทางศิลปกรรม การสร้างสรรคทางศิลปกรรมที่ยิ่งใหญ่จากแรงบันดาลใจพุทธศาสนมหายานแบบวัชรยาน ยังเกิดขึ้นในอาณาจักรกัมพูชาในช่วงปลายพุทธศตวรรษที่ 17 ต่อต้นพุทธศตวรรษที่ 18 ด้วยพุทธศาสนมหายานในอาณาจักรกัมพูชานั้นเจริญรุ่งเรืองอย่างยิ่ง ภายใต้การอุปถัมภ์ของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 (ครองราชย์ระหว่างปี พ.ศ. 1724 -1762) ซึ่งมีผลให้การยอมรับนับถือพุทธศาสนานิกายนี้แผ่ขยายออกไปยังดินแดนรอบนอกของอาณาจักรกัมพูชาด้วย เช่น ในที่ราบภาคกลาง และภาคตะวันตกของประเทศไทย

คติความเชื่อในพุทธศาสนานิกายเถรวาท

ความหมายของพุทธศาสนาเถรวาท หลักการของพุทธศาสนาเถรวาท หรือหินยานนั้น คือ พุทธศาสนาที่ยึดถือแนวทางคำสอนของพระพุทธเจ้า ที่พระเถระพุทธสาวก ได้รวบรวมไว้เป็นหมวดหมู่ในคราวทำปฐมสังฆายนาหลังการปรินิพพานของพระพุทธเจ้า หลักการสำคัญของพุทธศาสนาเถรวาทแตกต่างจากพุทธศาสนamahayan ที่การตีความสถานะของพระพุทธเจ้า พุทธศาสนาเถรวาทไม่ถือว่าพระพุทธเจ้าเป็นทิพยบุคคล แต่ทรงเป็นสามัญมนุษย์ที่ตรัสรู้พระอนุตรสัมมาสัมโพธิญาณ และได้นำสิ่งที่ทรงตรัสรู้นั้นมาสั่งสอนมหาชนบนหลักการของอริยสัจสี่

จุดมุ่งหมายของพุทธศาสนาเถรวาทคือ การสอนให้ปัจเจกบุคคลสามารถบรรลุถึงความพ้นทุกข์และบรรลุพระนิพพานด้วยความพยายามของตนเอง มิใช่ด้วยความช่วยเหลือจากพุทธบารมีหรืออำนาจแห่งพระเทวโพรสิสต์พระองค์ใด พุทธศาสนาเถรวาทนั้นไม่ได้รับการนับถืออย่างแพร่หลายในอนุทวีปอินเดีย หรือแผ่ขยายไปไกลจากอินเดียเท่าพุทธศาสนamahayan แต่มีร่องรอยว่าได้รับการนำไปเผยแพร่ในลังกาทวีป ตั้งแต่หลังพุทธปรินิพพานจนมีรากฐานที่มั่นคง นักประวัติศาสตร์และโบราณคดีส่วนใหญ่ตั้งข้อสันนิษฐานว่า พุทธศาสนาเถรวาทได้รับการเผยแพร่จากลังกาทวีปไปยังเอเชียตะวันออกเฉียงใต้แต่เพียงทางเดียว และกระบวนการรับพุทธศาสนาเถรวาทของคนพื้นเมืองก็เกิดขึ้นที่หลังการยอมรับพุทธศาสนamahayan การเผยแพร่พุทธศาสนาเถรวาทจากลังกาทวีปนั้น มีร่องรอยว่าเกิดขึ้นตั้งแต่ปลายพุทธศตวรรษที่ 17 เมืองนครศรีธรรมราชในคาบสมุทรมอญใต้ของประเทศไทยน่าจะเป็นศูนย์กลางแรก ๆ ของการรับพุทธศาสนาเถรวาท นอกจากนั้นการกำเนิดและรุ่งเรืองของรัฐบนภาคพื้นทวีปอย่างอาณาจักรมอญและพุกาม รวมทั้งอาณาจักรที่ก่อตั้งโดยคนไทยตั้งแต่ปลายพุทธศตวรรษที่ 17 เป็นต้นมา อย่างรัฐสุโขทัยล้านนา ล้านช้าง และอยุธยา ก็มีส่วนอย่างมากในการเผยแพร่พุทธศาสนาเถรวาทให้ตั้งมั่นได้อย่างมั่นคงบนภาคพื้นทวีปของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ แม้แต่อาณาจักรกัมพูชาสมัยหลังพุทธศตวรรษที่ 18 เองก็หันมายอมรับนับถือพุทธศาสนาเถรวาท

หลักธรรมในพุทธศาสนาเถรวาทเองก็กลายเป็นบรรทัดฐานที่สำคัญในการกำหนดวิถีการดำรงชีวิตและความประพฤติของชาวเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ภาคพื้นทวีป ความเชื่อในเรื่องการเวียนว่ายตายเกิด และผลของกรรมดีกรรมชั่วจากหลักธรรมในพุทธศาสนายังเป็นเสมือนมาตรวัดความดีเลวของปัจเจกบุคคลในสังคมเอเชียตะวันออกเฉียงใต้มาจนถึงปัจจุบันด้วย

คติความเชื่อเรื่องภูมิจักรวาล

ระบบความคิดความเชื่อเรื่องโลกทัศน์และภูมิจักรวาลแบบอินเดียนั้น ได้รับการอธิบายไว้อย่างเป็นระบบในคัมภีร์ของทั้งศาสนาพราหมณ์และพุทธศาสนา เมื่อคนพื้นเมืองเอเชีย

ตะวันออกเฉียงใต้ยอมรับศาสนาทั้งสองก็เท่ากับว่าได้รับการปลูกฝังระบบความคิดความเชื่อเกี่ยวกับโลกและจักรวาลไปด้วย การรับความคิดเชื่อเรื่องภูมิจักรวาลของคนพื้นเมืองในภาคพื้นเอเชียตะวันออกเฉียงใต้นั้น ส่วนใหญ่เป็นการแสดงออกด้วยการสร้างสรรค์สิ่งที่เป็นรูปธรรมเป็นการจำลองจักรวาลในความเชื่อนั้นให้สัมพันธ์กับถิ่นที่อยู่และวิถีการดำเนินชีวิต ตัวอย่างที่เห็นได้ชัดอยู่ในเกาะชวาและบาหลี โดยเฉพาะในภาคกลางและภาคตะวันออกของเกาะชวานั้นเต็มไปด้วยภูเขาไฟที่มียอดสูงเสียดฟ้า ชาวชวาได้สมมติให้เกาะชวาที่ตนอาศัยอยู่นั้นแทนจักรวาลอันกว้างใหญ่ มีการกำหนดให้ยอดภูเขาไฟที่สูงที่สุดในเกาะชวามีชื่อเรียกว่า ภูเขาสุเมรุ (Gunung Smeru) ตามชื่อของเขาพระสุเมรุในคติความเชื่อของอินเดีย ถือเป็นศูนย์กลางของจักรวาลของชาวชวา และได้กำหนดให้ยอดภูเขาไฟที่สูงรอง ๆ ลงมาอีกจำนวนหนึ่งนั้น มีฐานะเป็นเขาสัตตบริภัณฑ์ ซึ่งเป็นบริวารของเขาพระสุเมรุ และพื้นดินที่ชาวชวาอยู่อาศัยก็เป็นสัญลักษณ์แทนชมพูทวีป ซึ่งเป็นดินแดนของมนุษย์ ชาวเกาะบาหลีเองก็ถือเอาเกาะของตนเป็นระบบจักรวาลเช่นกัน ภูเขาไฟอาถุณนั้นได้รับการนับถือเป็นศูนย์กลางแห่งจักรวาล คือ เขาพระสุเมรุ ภูเขาไฟยอดรอง ๆ ลงไปแทนภูเขาสัตตบริภัณฑ์ และผืนแผ่นดินของเกาะบาหลีก็คือ ชมพูทวีป การสมมติให้เกาะชวาและบาหลีแทนระบบจักรวาลตามความเชื่อของอินเดียนั้น ก็น่าจะมาจากความต้องการสร้างความสัมพันธ์และสมดุลระหว่างโลกมนุษย์และจักรวาลการถ่ายรหัดสของภูมิจักรวาลลงมากำหนดตำแหน่งไว้ บนพื้นดินที่อาศัยเท่ากับเป็นการแสดงให้เห็นว่า มนุษย์มีการดำรงชีวิตที่สัมพันธ์สอดคล้องกับวิถีของจักรวาล เมื่อมนุษย์มีวิถีชีวิตสัมพันธ์สอดคล้องกับวิถีของจักรวาลได้ก็ย่อมหมายความว่ามนุษย์สามารถดำรงชีวิตได้อย่างสุขสงบ

การแสดงความสัมพันธ์ระหว่างวิถีชีวิตมนุษย์กับระบบจักรวาลนั้น ยังได้รับการแสดงออกในเชิงสัญลักษณ์ด้วยการวางผังเมืองและศาสนสถานให้สัมพันธ์กับรูปแบบของจักรวาลเป็นการจำลองภูมิจักรทั้งระบบมาไว้บนโลก ดังตัวอย่างการสร้างเมืองในอาณาจักรกัมพูชาโบราณที่กษัตริย์มักเลือกบริเวณที่มีภูเขาและสามารถกำหนดให้ภูเขาเป็นจุดศูนย์กลางของเมืองที่สร้างใหม่ได้ การวางผังเมืองและศาสนสถานตามแบบแผนความเชื่อเรื่องภูมิจักรวาลนี้ จะได้รับการอธิบายอย่างละเอียดต่อไปในหัวข้อการสร้างสรรค์ทางศิลปกรรม

คติความเชื่อในลัทธิไศเลนทรราชาและลัทธิเทวราชา

ดังได้กล่าวแล้วว่าศาสนาพราหมณ์ให้การยกย่องกษัตริย์เป็นปางอวตารของพระอิศวรหรือพระนารายณ์บนโลกมนุษย์ เมื่อคนพื้นเมืองเอเชียตะวันออกเฉียงใต้รับคติความเชื่อในศาสนาพราหมณ์แล้วก็ย่อมต้องมีการแสดงออกในเชิงสัญลักษณ์ เพื่อแสดงให้เห็นว่ากษัตริย์มีฐานะอันสูงส่งเสมอด้วยเทพเจ้า ในรัฐศรีวิชัยนั้นมีการยกย่องสถานะของกษัตริย์เป็นไศเลนทรราชา (คำไศเลนทร์ ในภาษาสันสกฤตมาจากคำ ไศล (ภูเขา) และอินทร์ (พระอินทร์หรือพระผู้เป็นใหญ่) ซึ่งหมายถึง “พระผู้เป็นใหญ่แห่งภูเขา” ซึ่งก็คือพระนามหนึ่งของพระอิศวร ผู้เป็นพระเป็นเจ้าใน

ศาสนาพราหมณ์ที่ประทับอยู่บนยอดเขาไกรลาส หรืออาจตีความได้อีกนัยหนึ่งว่า หมายถึง พระอินทร์ผู้ประทับอยู่บนยอดเขาสิเนรุราช ไม่ว่าจะความหมายที่แท้จริงของ ไสเลนทราชา จะหมายถึงการยกย่องกษัตริย์เป็นพระอิศวรหรือพระอินทร์ก็ตาม เราย่อมจะเข้าใจได้ว่า การถวายสมัญญานามกษัตริย์และราชวงศ์กษัตริย์เช่นนี้ เป็นการสรรเสริญว่ากษัตริย์มีฐานะเป็นภาคหนึ่งของเทพเจ้าในโลกมนุษย์

ในอาณาจักรกัมพูชาปรากฏหลักฐานว่า ลัทธินี้ได้รับการสถาปนาขึ้นโดยพระเจ้าชัยวรมันที่ 2 (ครองราชย์ ระหว่าง ค.ศ. 802-850) ซึ่งทรงเป็นปฐมกษัตริย์ของราชวงศ์กษัตริย์กัมพูชาสมัยเมืองพระนคร หลักฐานที่กล่าวถึงการสถาปนาลัทธิเทวราชาเป็นลัทธิประจำราชอาณาจักรกัมพูชานั้นคือ จารึกปราสาทศ็อกก๊อกรม (อยู่ในเขตจังหวัดสระแก้วของประเทศไทยปัจจุบัน) จารึกหลักนี้กล่าวว่า พระเจ้าชัยวรมันที่สองเสด็จกลับมาจากชวาเพื่อเป็นกษัตริย์พระองค์ได้ทรงรวมอาณาจักรเจนละบกและเจนละน้ำที่แตกแยกเข้าด้วยกัน ตลอดรัชกาลพระเจ้าชัยวรมันที่ 2 นั้นพระองค์ ได้ทรงวางรากฐานพระราชอำนาจไว้อย่างมั่นคง เป็นการปลดแกราชอาณาจักรของพระองค์จากอำนาจของชวา แม้พระราชอำนาจนั้นมิได้ครอบคลุมทั่วทั้งดินแดนกัมพูชาก็ตาม แต่อย่างน้อยก็ครอบคลุมบริเวณตอนเหนือของทะเลสาบใหญ่ ซึ่งบริเวณดังกล่าวคือศูนย์กลางแห่งพระราชอำนาจของกษัตริย์เขมรอย่างแท้จริง

ในการสถาปนาลัทธิเทวราชานั้นพระเจ้าชัยวรมันที่ 2 ทรงได้รับความช่วยเหลือจากพราหมณ์ตระกูลศิวะไกวัลยะ ซึ่งได้อภิเษกให้พระองค์มีฐานะเป็นเทวราชา คือ เป็นปางอวตารของพระอิศวรบนโลกมนุษย์ มีการสร้างรูปสลัก เป็นสัญลักษณ์แห่งเทวราชา ประดิษฐานเป็นประธานใน “เทวาลัยบรรพต” คือ ศาสนสถานที่จำลองลักษณะของภูเขาไกรลาสที่ประทับของพระอิศวรเทวาลัยบรรพตนั้น มักสร้างขึ้นบนยอดเขา ซึ่งถือเป็นศูนย์กลางของราชธานี ในรัฐสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 2 นั้น ทรงใช้ภูเขาเขมรินทร์บรรพตหรือเขาพนมกุเลนเป็นศูนย์กลางของราชอาณาจักรและเทวาลัยบรรพตของพระองค์ก็ได้รับการสถาปนาขึ้นบนยอดเขานั้น การที่พระเจ้าชัยวรมันที่ 2 ทรงประดิษฐานลัทธิเทวราชาซึ่งเป็นลัทธิที่เนื่องในลัทธิไสวนิกาย มีผลทำให้พระราชอำนาจของกษัตริย์เขมรในสมัยเมืองพระนครตั้งอยู่บนพื้นฐานทางศาสนาที่มั่นคง การอ้างพระองค์เป็นภาคหนึ่งของพระศิวะบนโลกมนุษย์จะไม่สมบูรณ์พร้อม หากไม่มีการวางขนบราชประเพณีในราชสำนักให้สัมพันธ์กับสถานภาพใหม่ของกษัตริย์ที่ได้ประกาศออกไป พราหมณ์ประจำราชสำนักน่าจะมิบทบาทเป็นผู้วางขนบธรรมเนียมปฏิบัติภายในราชสำนักให้มีความซับซ้อนมากขึ้นสมกับเป็นสถานที่ประทับของพระเป็นเจ้าบนโลกมนุษย์ การใช้คำต่าง ๆ ที่เกี่ยวกับองค์กษัตริย์จะต้องใช้คำศัพท์ที่บัญญัติขึ้นเป็นพิเศษ ซึ่งเรียกว่า ราชศัพท์ คำสั่งของกษัตริย์ถือเป็นเสมือนเทวโองการของพระเป็นเจ้า จึงกำหนดเรียกว่าพระบรมราชโองการ การปฏิบัติต่าง ๆ ภายในราชสำนักก็ได้รับการกำหนดเป็นธรรมเนียมปฏิบัติที่เคร่งครัด เพื่อแสดงให้เห็นว่ากษัตริย์คือพระเป็นเจ้า ยิ่งไปกว่านั้นสามัญชนภายนอกพระราชฐานเองยังต้องถูกบังคับด้วยธรรมเนียม

ปฏิบัติที่จะต้องสำรวจมรดกต่าง ๆ เมื่อเวลาผ่านเขตพระราชวัง เช่น ห้ามกางร่มเมื่อนั่งเรือ หรือเดินผ่านเขตพระราชวัง ห้ามนั่งบนหลังสัตว์พาหนะเมื่อผ่านเขตพระราชฐาน ห้ามการเล่นว่าว ใกล้เขตพระราชฐาน ห้ามการทะเลาะวิวาท ต่อตีในบริเวณรอบเขตพระราชฐาน และพึงกราบ ถวายบังคมเมื่อเห็นพระราชฐานที่กษัตริย์ประทับอยู่

กษัตริย์เขมรในสมัยเมืองพระนครพระองค์ต่อ ๆ มาทรงยึดมั่นสถานภาพแห่งเทวราชา อย่างเคร่งครัด ทั้งยังมีการกำหนดเป็นราชประเพณีให้มีการสร้างเทวาลัยบรรพตขึ้นใหม่ทุกครั้ง ที่เปลี่ยนรัชกาล เพื่อสนองความเชื่อที่ว่าดวงพระวิญญาณของกษัตริย์พระองค์เดิมได้รวมเป็นหนึ่งเดียวกับพระศิวะ และสถิตอยู่ ู่ในเทวาลัยบรรพตของกษัตริย์พระองค์นั้น การสร้างเทวาลัย บรรพตแห่งใหม่จึงเสมือนเป็นการเตรียมที่สถิตให้กับกษัตริย์พระองค์ใหม่ภายหลังที่พระองค์ สวรรคตไปแล้ว จนถึงช่วงต้นพุทธศตวรรษที่ 17 ก็เกิดความเปลี่ยนแปลงรูปแบบของลัทธิเทวรา ชาในอาณาจักรกัมพูชาขึ้น พระเจ้าสุริยวรมันที่ 2 ผู้ขึ้นครองราชย์ในปี พ.ศ. 1656 ทรงบูชาพระ นารายณ์หรือวิษณุเป็นพระเป็นเจ้าสูงสุด ดังนั้นพระองค์จึงไม่ทรงอ้างตนเป็นเทวราชาหรือปาง อวตารของพระอิศวรเป็นเจ้า แต่เปลี่ยนไปทรงเป็น “บรมวิษณุโลก” คือ พระวิษณุผู้สถิตอยู่บน โลกมนุษย์ ลัทธิความเชื่อที่เปลี่ยนไปใหม่นี้เราอาจกำหนดชื่อเรียกได้เป็นลัทธิวิษณุราช คือ ความ เชื่อที่ว่ากษัตริย์ทรงเป็นอวตารของพระวิษณุบนโลกมนุษย์ ในลัทธิดังกล่าวนี้ ราชประเพณีการ สร้างเทวาลัยสำหรับกษัตริย์ยังคงอยู่และกลับได้รับการสร้างสรรค์ขึ้นอีกเป็นพิเศษ การสร้าง ปราสาทนครวัด (Angkor Wat) ของพระเจ้าสุริยวรมันที่ 2 อย่างใหญ่โตโอ้อ่าก็เพื่อบูชาพระวิษณุ และเตรียมไว้เป็นสถานที่สถิตดวงพระวิญญาณของพระองค์เองเมื่อสวรรคตไปแล้ว ในเกาะชวา และบาหลีก็มีธรรมเนียมการ โยงสถานภาพของกษัตริย์ให้สัมพันธ์กับพระศิวะและพระวิษณุ อีกทั้ง มีการสร้างเทวาลัยน้อยใหญ่อุทิศถวายทั้งพระอิศวรและพระวิษณุกระจายอยู่ทั่วไปด้วย

คติความเชื่อในลัทธิพุทธราชา

ดังได้กล่าวแล้วว่าพุทธศาสนamahayanเป็นความเชื่อหลักจากอินเดียอีกความเชื่อ หนึ่งที่ส่งอิทธิพลต่อการสร้างสรรค์อารยธรรมในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ แรงบันดาลใจ ที่มาจากความเชื่อมั่นศรัทธาในพระทิพยพุทธเจ้าและเทวโพธิสัตว์ทั้งหลาย ได้มีผลในการกำหนด ลัทธิความเชื่ออีกลัทธิหนึ่งให้กับสังคมเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ส่วนที่รับอิทธิพลอารยธรรมอินเดีย ความแตกแยกของอาณาจักรกัมพูชาหลังรัชกาลพระเจ้าสุริยวรมันที่ 2 ในช่วงครึ่งหลังของ พุทธศตวรรษที่ 18 นั้น นำความชะงักงันมาสู่อาณาจักรกัมพูชาอยู่ช่วงระยะเวลาหนึ่ง จากการที่ อาณาจักรถูกรุกรานโดยชาวจามแห่งอาณาจักรจามปาที่อยู่ใกล้เคียง สังคมกัมพูชาที่เป็นปึกแผ่นอยู่ ด้วยการปกครองของกษัตริย์ผู้อ้างพระองค์เป็น เทวราชาก็ซบเซาลงเป็นเวลากว่าสองทศวรรษ เปิด ช่องให้กลุ่มผู้นำใหม่ซึ่งนับถือพุทธศาสนamahayanในนามราชวงศ์มหิธรปุระ สามารถสถาปนา อำนาจในเมืองพระนครได้

การขึ้นครองราชย์ของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ในปี พ.ศ. 1724 ภายหลังจากที่ทรงทำสงครามปลดแกราชอาณาจักรกัมพูชา จากพวกจามแล้วรวบรวมอาณาจักรขึ้นมาใหม่นั้น ถือเป็น การเริ่มมีมติใหม่ของการสร้างลัทธิความเชื่อเกี่ยวกับสถานภาพของกษัตริย์กัมพูชาอีกครั้งหนึ่ง พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 (ครองราชย์ระหว่าง พ.ศ. 1724 - 1762) ทรงศรัทธาในพุทธศาสนาเถรวาทแบบ วัชรยาน ซึ่งมีศูนย์กลางอยู่ที่มหาวิทยาลัยสงฆ์ในลันทาในชมพูทวีป ความศรัทธาของพระองค์ที่มี ต่อพระพุทธเจ้าอมิตาภะและพระพุทธเจ้าโกสัลยะคุรุ นั้น เป็นแรงบันดาลใจให้ทรงอ้าง พระองค์เป็นพระโพธิสัตว์ผู้บำเพ็ญบารมีเพื่อจะบรรลุเป็นพระพุทธเจ้าในอนาคต ซึ่งลัทธิความ เชื่อใหม่ที่เกิดขึ้นนี้อาจกำหนดชื่อเรียกได้ว่า “ลัทธิพุทธราชา”

กระบวนการในการอ้างสถานภาพพุทธราชาของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 นั้นก็เริ่มจากการ เจริญรอยตาม “เทวราชา” พระองค์ก่อน ๆ ซึ่งเป็นบรรพบุรุษของพระองค์ด้วยการสถาปนา ปราสาทขอมเป็นศาสนสถานขนาดใหญ่ที่กลางนครมราชธานีที่ทรงวางรากฐานใหม่ แม้จะ ยึดถือการสร้างศาสนสถานตามแบบเดิมด้วยการจำลองภูมิจักรวาลและภูเขาศักดิ์สิทธิ์ แต่กลับเป็น การสร้างเพื่อบูชาพระธยานิพุทธอมิตาภะ และเป็นการประกาศเจตน์จำนงของพระองค์ที่จะทรง ประพฤติปฏิบัติองค์ตามแนวทางแห่งพระโพธิสัตว์ พระองค์ทรงบำเพ็ญพระราชกุศลด้วยการสร้าง “อโรคยศาล” หรือสถานพยาบาลและที่พักเพื่ออนุเคราะห์คนเดินทางตามเส้นทางจากเมืองพระ นครออกไปยังหัวเมืองปริมณฑลของราชอาณาจักร นอกจากนี้ยังทรงสร้างรูปพระโพธิสัตว์ อวโลกิเตศวรเปล่งรัศมี และพระรูปจำลองหลักหินของพระองค์เองในพระอิริยาบถทรงสมาธิแบบ พระพุทธเจ้า ซึ่งมีชื่อเรียกว่า “พระชัยพุทธมหานาค”

ศิลาจารึกพบที่ปราสาทพระขรรค์ เมืองพระนคร ประเทศกัมพูชา ซึ่งพระวิรุณมหาราช ราชโอรสของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ทรงจารึกข้อความสรรเสริญพระราชมบิดานั้น ได้กล่าวถึงชื่อ เมืองต่าง ๆ จำนวน 23 เมือง ที่พระราชมบิดาประดิษฐานพระชัยพุทธมหานาค มีชื่อเมืองหนึ่ง คือ “ศรีขยสิหบุรี” ซึ่งนักวิชาการส่วนหนึ่งเชื่อว่าเป็นปราสาทเมืองสิงห์ ในเขตจังหวัดกาญจนบุรีของ ประเทศไทยปัจจุบัน ส่วนเมืองอื่น ๆ ที่มีชื่อปรากฏอยู่ในจารึก รวมทั้งมีหลักฐานจาโบราณสถาน ร่วมสมัยเดียวกันได้แก่ ลโวทยปุระ คือเมืองละโว้ หรือลพบุรี มีพระปรางค์สามยอดสุวรรณปุระ คือเมืองโบราณที่เนินทางพระ อำเภอสามชุก จังหวัดสุพรรณบุรี ศรีกัมพูกปฏฐนะ คือเมือง โบราณที่สระโกสินารายณ์ อำเภอบ้านโป่ง จังหวัดราชบุรี และศรีขยวัชรบุรี คือวัดกำแพงแลง จังหวัดเพชรบุรี

ลัทธิพุทธราชาในอาณาจักรกัมพูชานั้นเจริญรุ่งเรืองอยู่เพียงชั่วรัชกาลของพระเจ้าชัยวรมัน ที่ 7 หลังรัชกาลของพระองค์แล้ว ราชอาณาจักรกัมพูชาก็เริ่มเสื่อมลง พร้อมกับการรุกรานของ ชาวไทยสยามจากลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา ซึ่งนำระบบความเชื่อใหม่คือพุทธศาสนาเถรวาทเข้ามา วางรากฐานในภาคพื้นทวีปของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้

ความเชื่อในคติจักรพรรดิราชและจักรวาทิน

ระบบความคิดความเชื่อที่เป็นอิทธิพลของศาสนาจากอินเดียเรื่องหนึ่ง ที่คนพื้นเมืองเอเชียตะวันออกเฉียงใต้รับมายึดถือเพื่อสร้างสถานภาพอันศักดิ์สิทธิ์ให้กับกษัตริย์ คือ คติความเชื่อเรื่องจักรพรรดิราชและจักรวาทิน (Chakravatin) ซึ่งเป็นคติที่ความเชื่อที่เป็นอิทธิพลของพุทธศาสนาโดยเฉพาะฝ่ายเถรวาท ตามคัมภีร์พระพุทธศาสนา (พระสุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย มหาวรรค) กล่าวไว้ว่า พระเจ้าจักรพรรดิราชนั้นคือสถานภาพอันสูงสุดของกษัตริย์ ในอุดมคติทางพุทธศาสนา ทรงมีความเป็น จักรวาทิน คือ เป็นผู้เป็นใหญ่ในจักรวาล เป็นกษัตริย์ผู้ยิ่งใหญ่เหนือกษัตริย์ทั้งปวง เป็นกษัตริย์ที่ทรงอำนาจแสนยานุภาพสูงยิ่งกว่ากษัตริย์อื่นใด และเป็นกษัตริย์ที่ตั้งมั่นอยู่ในธรรมเหนือกว่ากษัตริย์ทั้งปวง กษัตริย์ที่จะมีสถานภาพเป็นพระเจ้าจักรพรรดิราชได้นั้นจักต้องเป็นผู้ครองครองสมบัติสำคัญ เรียกว่า รัตนะ มี 7 ประการ คือ จักรแก้ว ช้างแก้ว ม้าแก้ว แก้วมณี นางแก้ว ขุนคลังแก้ว และขุนพลแก้ว ในรัตนะทั้ง 7 ประการนี้ จักรแก้วเป็นสิ่งสำแดงพระบรมเดชานุภาพสำคัญที่สุด จักรแก้วหรือจักรรัตนะนี้เป็นต้นเหตุให้กษัตริย์พระองค์นั้นจะได้ชื่อว่าเป็นพระเจ้าจักรพรรดิ หรือเป็น จักรพรรดิราช หรือจักรพรรดิราชา

ในคัมภีร์พระพุทธประวัตินั้นกล่าวสรุปสังเขปว่า พระสัมมาสัมพุทธเจ้าว่า ทรงเป็นผู้ประกอบด้วยลักษณะของมหาบุรุษ 32 ประการ บุคคลประเภทนี้ เมื่อเกิดขึ้นในโลกย่อมมีคติเป็นสอง คือ ถ้าอยู่ครองเพศฆราวาส จักได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิราช และถ้าออกบวชบรรพชาจักได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า การกล่าวเช่นนี้เป็นการยืนยันให้เห็นว่าการที่กษัตริย์พระองค์ใดในโลกจะมีสถานภาพเป็นพระเจ้าจักรพรรดิราชได้นั้นมิใช่เรื่องปกติธรรมดา และหากได้เข้าสู่ความเป็นจักรพรรดิราชแล้วก็ย่อมมีอำนาจทั้งทางโลกและทางธรรมเหนือกษัตริย์ทั้งปวง คติความเชื่อเรื่องจักรพรรดิราชนี้ได้เข้ามาเป็นส่วนประกอบสำคัญของการสร้างความมั่นคงและอำนาจให้แก่กษัตริย์บนภาคพื้นทวีปของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ที่ยอมรับนับถือพุทธศาสนาเถรวาท โดยเฉพาะกษัตริย์ของอาณาจักรพุกามและสยาม ซึ่งต่างฝ่ายต่างพยายามอ้างสถานภาพกษัตริย์ในอุดมคติทางพุทธศาสนานี้เพื่อแสดงความเป็นใหญ่กว่ากัน ในการสำแดงความเป็นใหญ่นี้ก็ย่อมต้องแสดงออกด้วยการทำสงครามขยายพระราชอำนาจของกษัตริย์ไปยังดินแดนใกล้เคียงจนเกิดความขัดแย้งเป็นสงครามระหว่างทั้งสองอาณาจักรที่ยืดยาวตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 21 จนถึงปลายพุทธศตวรรษที่ 23

ความเชื่อในลัทธิการบูชาบรรพบุรุษ

การเคารพในบรรพบุรุษและการบูชาวิญญาณบรรพบุรุษนั้นเป็นความคิดความเชื่อดั้งเดิมในสังคมเอเชียตะวันออกเฉียงใต้มาก่อนการรับอารยธรรมจากภายนอก การรับอารยธรรมอินเดียโดยเฉพาะการรับคติความเชื่อทั้งในศาสนาฮินดูและพุทธศาสนาเป็นตัวแปรสำคัญที่ทำให้ความคิดเรื่องการบูชาบรรพบุรุษในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้มีความซับซ้อนมากขึ้น โดยเฉพาะในกลุ่มชนชั้นสูงคือกษัตริย์ในรัฐต่าง ๆ ที่รับอารยธรรมอินเดียนั้น จะพัฒนาความคิดความเชื่อ

เรื่องการบูชาวิญญานบรรพบุรุษไปเกี่ยวพันกับการบูชาเทพเจ้า ทั้งในศาสนาพราหมณ์และพุทธ ศาสนามหายาน กล่าวคือดวงพระวิญญานของกษัตริย์และพระราชวงศ์จะได้รับการยกย่องเป็นเทพเจ้า ด้วยความเชื่อว่าหลังการสิ้นพระชนม์ของกษัตริย์และพระราชวงศ์ ดวงพระวิญญานจะไปรวมเป็นส่วนหนึ่งของพระเป็นเจ้าองค์ที่ศรัทธา

ตัวอย่างที่สำคัญของลัทธิการบูชาบรรพบุรุษที่ได้รับอิทธิพลของศาสนาพราหมณ์คือการบูชาบรรพบุรุษของกษัตริย์กัมพูชาสมัยเมืองพระนคร เช่น พระเจ้าอินทรวรมันที่ 1 (ครองราชย์ระหว่าง พ.ศ. 1420 – 1430) ซึ่งเป็นกษัตริย์พระองค์ที่สามของราชวงศ์พระนคร ทรงสร้างเทวสถานปราสาทพระโค เป็นเทวสถานในลัทธิไศวนิกายประกอบด้วยปราสาท 6 องค์บนฐานเดียวกัน ประดิษฐานรูปเคารพหญิงและชายจำนวนสามคู่ รูปเคารพชายจำหลักเป็นองค์พระอิศวร ส่วนรูปเคารพหญิงคือรูปพระอุมาเทวี (เทวรูปที่สร้างอุทิศถวายเป็นที่สถิตดวงพระวิญญานบรรพบุรุษนี้เรียกในภาษาไทยว่า “รูปฉลองพระองค์”) ปราสาทองค์กลาง (ด้านหน้า) นั้นประดิษฐานรูปพระอิศวรซึ่งพระองค์ทรงอุทิศถวายพระเจ้าชัยวรมันที่ 2 ปฐมกษัตริย์แห่งราชวงศ์เมืองพระนคร ผู้เป็นพระอัยกา ปราสาทองค์กลาง (ด้านหลัง) ประดิษฐานรูปพระอุมาเทวีซึ่งแทนพระมเหสีของพระเจ้าชัยวรมันที่ 2 ปราสาทองค์ซ้าย (ด้านหน้า) ประดิษฐานรูป พระอิศวรแทนพระราชบิดาของพระองค์ ปราสาทองค์ซ้ายมือ (ด้านหลัง) ประดิษฐานรูปพระ อุมาเทวี ให้เป็นรูปแทนพระราชมารดา (ไม่ปรากฏพระนาม) ส่วนปราสาททางขวามืออีกสองหลังสันนิษฐานว่าสร้างถวายพระญาติที่ใกล้ชิด

ต่อมาในรัชกาลพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 พระองค์ทรงมีพระราชทรงศรัทธาในพุทธศาสนานิกายมหายาน อย่างแรงกล้า จนทำให้ช่วงปลายของอารยธรรมขอมหรือเขมร โบราณมีพุทธศาสนานิกายมหายาน เป็นลัทธิศาสนาหลักของอาณาจักรขอมหรือเขมรโบราณ และได้รับการยอมรับจากพุทธศาสนิกชนอย่างกว้างขวางในทุกดินแดนที่อารยธรรมขอมโบราณเผยแพร่ไปถึง ในการนี้พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ทรงสืบต่อพระราชประเพณีการสร้างศาสนสถานเพื่อประดิษฐานรูปเคารพทั้งที่เนื่องในพุทธศาสนา และเพื่อการอุทิศถวายแด่บรรพบุรุษ บรรพสตรีที่วายชนม์ล่วงลับไปแล้ว เช่น ปราสาทบายน ที่เมืองพระนคร หรือจังหวัดเสียมเรียบ กัมพูชา เป็นปราสาทหินที่พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ทรงสถาปนาขึ้นเพื่อการอุทิศถวายเป็นพุทธบูชาแด่พระสัมมาสัมพุทธเจ้า ส่วนปราสาทตาพรหม ที่เมืองพระนครหรือปัจจุบันคือ จังหวัดเสียมเรียบ กัมพูชา และปราสาทหินพิมาย ที่อำเภอพิมาย จังหวัดนครราชสีมา ในประเทศไทย นั้น เป็นปราสาทหิน ที่พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ทรงสถาปนาขึ้นเพื่อการอุทิศถวายเป็นพระราชกุศลแด่พระเทวีชัยราชจุฑามณี พระราชมารดาที่ล่วงลับไปแล้วของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7